

SANT FELIU L'AFRICÀ I SANT FELIU DE GUÍXOLS

PER

JOSEP CALZADA i OLIVERAS
LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS

I. LA HISTORICITAT DE SANT FELIU L'AFRICÀ

Sobre el primitiu cristianisme gironí, avui, per reacció a una llarga durada de segles en què els historiadors, deixant-se portar per literatures de caràcter apologetic, acabaven donant validesa històrica al que no eren més que tradicions i cultes populars, més d'un historiador ha adoptat un aire tan crític que s'ha arribat fins i tot a parlar de panorames desoladors per la manca tant de fonts escrites com de restes arqueològiques convincents trobades fins ara a les terres gironines⁽¹⁾.

Recentment hi ha també qui assegura que res no es pot afirmar sobre l'origen cronològic del cristianisme a Hispània que sigui anterior al segle II⁽²⁾.

Sobre això podem començar dient que no sembla tant de fracàs si podem parlar d'un cristianisme hispà del segle II. Naturalment, ens

(1) PERE DE PALOL, *Algunes reflexions entorn al primer cristianisme gironí* «Àncora», F. M. (Festa Major) 1968.

(2) GUILLERMO FATAS CABEZA, *La antigüedad cristiana en el Aragón romano*, «Boletín núm 1 del Museo de Zaragoza», 1982, p. 178

agradaria més poder parlar de la veracitat de l'origen apostòlic d'alguna església hispana.

Referent a això últim, Fatas ha dit que no hi ha ni un sol testimoni fiable, «ya que falta por completo», i a continuació s'entrega a explicar el mer caràcter popular de la tradició de la vinguda de Santiago el Major a Espanya⁽³⁾. Estem completament d'acord amb aquesta valoració negativa pel que fa al caràcter històric de la vinguda de l'apòstol Sant Jaume a Espanya. Però ens hauria agradat que aquest autor hagués dedicat més atenció –ho fa només superficialment– a la probable vinguda de l'apòstol Sant Pau a Hispània, almenys amb la mateixa extensió que ho fa amb Sant Jaume. No és tampoc que volguem donar com a demostrada ni demostrable, avui per avui, aquesta estada de Sant Pau a Espanya, però sí creiem que no es pot dir que falten per complet testimonis fiables sobre aquesta qüestió històrica ni que la possibilitat i fins la probabilitat d'un viatge de Pau de Tars a Espanya no sigui més que una tradició popular.

Diguem-ne alguna cosa d'això. L'any 58 Pau de Tars dona per acabat el seu treball missioner a l'Orient romà, i es proposa un nou pla que l'haurà de dur fins a les terres hispàniques, tot passant per Roma. Aquest propòsit no és tradició popular. És el mateix Pau de Tars que ho diu en la seva carta als cristians de Roma, escrita des de Corint: «Per això em veia sempre impedit de venir a vosaltres, però ara que no tinc ja més camp d'acció en aquestes contrades, i donat que sento de molts anys ençà el deler de venir a vosaltres, *quan aniré a Espanya*, espero de vere-us tot passant i que em prepareu el viatge cap a aquell país, després d'haver-me satisfet una mica de vosaltres. De moment, però, me'n vaig a Jerusalem, per ajudar els sants. Perquè la Macedònia i l'Acàia han decidit de fer una collecta a favor dels pobres que hi ha entre els sants de Jerusalem (...) Així, doncs, que hauré acabat aquest afer i hauré consignat a les seves mans aquesta collecta, aniré a Espanya, passant per vosaltres⁽⁴⁾.

La realitat fou molt diferent. A Jerusalem, Pau trobà una ferotge persecució dels jueus (segurament Zelotes-sicaris) i la presó, i així passà dos anys immobilitzat a Cesarea, on ell, per la seva condició de «civis romanus», havia apel·lat al Cèsar. Fou, doncs, l'any 60 que Pau embarcà cap a Itàlia i arribà a Roma l'any 61, després d'un viatge molt accidentat. A Roma, Pau quedà subjecte a una «custodia militaris» que li permetia

(3) FATAS, l.c. (loco citato), ps. 178-181

(4) Carta de Sant Pau als cristians de Roma 15, 22-28

viure en domicili propi, fins que a començament del 63 el procés judicial, a què estava sotmès, acabà amb una sentència absolutòria. Pau quedà lliure, però l'any 64 ocorregué l'incendi de Roma, i aquest fet motivà la famosa llei neroniana. «Non licet esse vos», és a dir, «No us és lícit existir». Amb aquesta llei, ja hi hagué, a tot el llarg de l'Imperi, d'aquell Imperi romà que mai no perdé una idiosincràcia jurídica o afecció al «Jus gentium» i al «Jus honorarium», l'instrument jurídic que legitimava qualsevol decret persecutori de persones o comunitats cristianes. De fet, aquest any 64 la policia militar tenia ordres ja de buscar i capturar Pau de Tars. Amb tot, l'apòstol encara pogué realitzar una campanya missionera que durà uns dos anys i mig, fins que al final fou apressat. Això devia ésser a final de tardor de l'any 67. Fou de nou processat, i aquesta vegada el procés acabà amb la sentència de pena capital.

Tot això és història rigorosa. Ara bé, aquesta història inclou, –com a molt probable– el viatge de Sant Pau a Espanya. En definitiva, era un antic projecte seu. És clar que després d'aquest projecte havien passat moltes coses. Però és a finals del segle I que Climent de Roma, personatge important de la comunitat cristiana de Roma i probablement tercer bisbe de Roma, escriví en nom de la comunitat romana una *Epistola als Corints*, i en el capítol 5, verset 7, afirma que Pau «després d'haver ensenyat la justícia al món enter i d'haver arribat als confins d'Occident, donà testimoni (...) i se n'anà al lloc sant».

Aquesta designació «confins d'Occident», escrita des de Roma, només té sentit si es refereix a Espanya.

Però, a més, tenim de l'any 180 el Cànon muratorià. És un catàleg dels llibres del Nou Testament, que conté brevíssimes notes característiques de cada un dels autors. Ara bé, quan parla de Sant Lluç com autor dels Fets dels Apòstols diu que Lluç només narra (s'entén de l'apòstol Pau) el que succeí estant ell present, «com ho demostra el seu silenci sobre el viatge de Sant Pau a Espanya». Sembla clar, doncs, que l'autor d'aquesta afirmació donava com un fet la vinguda de l'apòstol a Espanya.

I ja preferim abstenir-nos d'altres testimonis que, per pertànyer als segles IV, V i VI, considerem ja massa tardans i «poc fiables» –aquests sí– tractant-se d'una qüestió d'aquesta naturalesa.

En suma, no podem compartir l'actitud que manté encara en els nostres dies algun autor, potser ben intencionat, però que amb evident excés de patriotisme i d'apologètica acaba afirmant la certesa històrica

d'aquesta vinguda de Sant Pau a Espanya⁽⁵⁾. Nosaltres diríem que es tracta d'un fet de sòlida probabilitat història. I ja no cal dir que en canvi no podem tenir, avui per avui, cap ferma orientació sobre el possible o possibles llocs de la Península on hagués pogut exercir Sant Pau la seva activitat apostòlica.

Finalment, per deixar el segle I, creiem que s'ha de qualificar de mera tradició popular la qüestió dels «Set barons Apostòlics» que suposadament els propis Sant Pere i Sant Pau haurien enviat a Espanya. Seria molt bonic aquest origen quasi apostòlic de moltes esglésies hispàniques, però el rigor històric impedeix donar massa valor a uns fets que apareixen per primera vegada en els calendaris mossàrabs, massa tardans i massa plegats de fenòmens meravellosos⁽⁶⁾. Això no vol dir, repetim-ho, que l'origen apostòlic d'alguna o algunes esglésies hispàniques no hagi de considerar-se amb respecte, però fins avui no en tenim cap certesa històrica.

I passant al segle II, comptem ja, almenys, amb tres testimonis, tot i que amb valor de contingut desigual. Per ordre cronològic, hi ha el testimoni d'Ireneu, bisbe de Lió, que en el seu tractat *Adversus haereses*, de finals del segle II (182-188), parla de la unitat de la tradició ortodoxa en totes les esglésies, entre les quals cita «la de les Ibèries». Si realment es tractés d'un bisbe de les Gàl·lies, seria necessari admetre que Ireneu suposa i parla d'unes esglésies ja organitzades a Espanya en el segle II. Algú, però, ha sostingut que Ireneu era d'origen oriental, que la seva seu de Lió era la Neoclaudiòpolis d'Àsia, i que, per tant, quan cita l'església de les Ibèries es refereix a la Ibèria caucàsica⁽⁷⁾.

Al cap de poc, a començament del segle III, Tertullià, el gran apòlogista de l'època, ressaltava, en detracció del judaïsmes, com s'adora Crist en llocs i pobles on ni la mateixa Roma havia pogut entrar. O sigui, Tertullià emprava com a arma apologetica l'extensió de la fe cristiana dintre i fora de l'Imperi, i un dels exemples que dóna és el dels territoris «de l'interior de totes les fronteres de les Hispànies».

I amb això arribem a un testimoni cronològicament posterior als dos anteriors, però que conté dades més concretes. Es tracta d'una carta de Sant Cebrià, el famós bisbe de la Cartago africana i home de prestigi

(5) BERNARDINO LLORCA, *Historia de la Iglesia Católica*, vol I, 1950, ps. 135-139.

(6) Un dels autors que es mostra favorable a la historicitat d'aquest fet és també LLORCA, l. c. ps. 139-143.

(7) J. COLIN, *L'empire des Antonins et les martyres gaulois de 177*, Bonn, 1964. També M. SOTOMAYOR, *La iglesia en la España romana*, B.A.C., 1979, ps. 40-41, esmentats per FATAS, l.c., p. 184, nota I.

extraordinari a l'occident cristià. Cebrià –com a màxim representant de les esglésies de l'Àfrica Proconsular– respon, junt amb altres trenta-dos bisbes africans, a la consulta que li feren uns bisbes hispanos sobre la conducta libel·làtica dels bisbes de León-Astorga i de Mèrida, Basílides i Marcial, respectivament. La resposta dels bisbes africans fou condemnatòria dels dos bisbes libel·làtics⁽⁸⁾. Si tenim en compte que, a més dels dos bisbes acusats i el nom de la seva seu corresponent, surten en la resposta dels bisbes africans els noms de Fèlix i Sabí, «Col·legues nostres», i el de «Fèlix de Saragossa, conreador de la fe» i, per tant, segurament bisbe de la ciutat aragonesa de l'Ebre, són ja cinc els titulars de seus hispanes que s'esmenten concretament, d'entre els que haurien efectuat la consulta a la seu metropolitana d'Àfrica. Cal tenir en compte que l'epístola de Sant Cebrià és de l'any 254 i resulta evident que una organització jeràrquica de les esglésies hispanes –amb bisbes propis o de seu fixa– a la meitat del segle III suposa ja l'establiment del cristianisme a Espanya, des d'un llarg temps anterior; per tant, unes esglésies o comunitats assembleàries hispanes almenys mínimament organitzades en el segle II.

I amb això passem a considerar l'època a la qual volíem arribar: el segle III, però allargant-lo fins a l'any 311. Començarem donant uns trets resumits que poden mostrar-nos el context històrico-religiós del cristianisme hispano-romà⁽⁹⁾.

Tot i que des de la llei neroniana l'activitat oficial anticristiana era legal, el nombre de «persecucions» que donen els autors són unes dades sobre les quals es pot tenir només una confiança molt relativa, ja que abans del segle III aquestes activitats es produïren més aviat de manera local. Les persecucions «metòdiques» començaren amb l'emperador Deci, i l'última d'elles fou la que generalment s'ha unit al nom de Dioclecià, la qual durà del 303 al 311.

En realitat, les coses anaren així: L'any 283 Dioclecià havia implantat el sistema de govern conegut amb el nom de Tetrarquia, a base de dos augusts, que eren Dioclecià a la «pars Orientis» i Maximià

(8) Els «libel·làtics» eren aquells cristians que, cedint a les exigències de mostrar lleialtat als cultes idolàtrics, trobaren la manera, sense haver de participar directament en les sacrificis («sacrificati») ni en les ofrenes d'encens («turificati»), d'aconseguir irregularment els «libelli» o certificats per escrit que acreditaven oficialment llur lleialtat als cultes romans. Cfr. l.c. ps. 184-185

(9) Les dades resumides que anem a donar poden trobar-se més àmpliament exposades en tots els historiadors moderns. El més recent és ben segur el ja esmentat Fatas, al qual, per la seva esclaridora interpretació de diversos extrems –tot i que pel que fa referència al segle I n'hem hagut de discrepar–, ara hem volgut seguir: Cfr. l. c. ps. 186-187; 189-199; 190-191 i 177-178.

a la «pars Occidentis», i dos cèsars, un per cada august, associat al seu govern i virtual successor. És cert que l'edecte de persecució el promulgà Dioclecià l'any 303, però, molt més que ell a l'orient, l'aplicà amb duresa i activitat persecutòria el seu col·lega Maximià a l'occident.

Tot això implica una època difícil per a l'expansió del cristianisme, que abarca des de mitjan segle III fins al 311. Tot amb tot, la duresa de la persecució no impedí, segons que sembla, la marxa ascendent de les «ecclesiae» o comunitats cristianes.

Cal dir, en primer lloc, que si bé hi hagué duresa, també seria exagerat pensar que es portà a terme un genocidi. Si es mira l'extensió global de l'Imperi, el nombre de màrtirs fou, sens dubte, molt gran. Mirant, en canvi, cada comunitat o església particular, seria exagerat creure les xifres enormes que es troben en textos i autors poc escrupulosos en la crítica històrica, que són molts. Per exemple, l'origen dels «innombrables màrtirs de Saragossa» pot buscar-se senzillament en la frase de Prudenci «numerosiores turbæ martyrum», que segurament cal interpretar, no com unes turbes innombrables de màrtirs, sinó d'un nombre major de màrtirs a Saragossa que en les altres ciutats o seus episcopals. Prova d'això és que Prudenci en la mateixa obra diu: «La nostra gent guarda en un sol sepulcre les cendres de divuit màrtirs. *Cesaraugusta* anomenen la ciutat que posseix una cosa tan gran». Per l'autor del *Peristhefanon*, Saragossa resultava un cas notable per haver donat aquest nombre de divuit màrtirs⁽¹⁰⁾.

Amb això hom pot entendre que, malgrat la immolació d'uns quants cristians —generalment els més destacats de cada comunitat o església particular— no s'aconseguia impedir l'expansió de la nova fe. Però, a més, tothom accepta avui que en el segle III el cristianisme rebé a Espanya un fort impuls que accelerà la seva implantació, i a aquest impuls contribuí la influència de les províncies romanes del nord d'Àfrica, fortament cristianitzades. Fins i tot participaren en aquesta influència no pocs dels elements de la Legió VII Gemela que havien estat enviats a aquelles terres africanes i retornaren a Hispània on tenien la seva base permanent. Fou aquesta Legió la que donà el seu nom i segurament originà la ciutat de León. Cal tenir en compte que, essent insuficient l'enrolament de voluntaris, no pocs cristians ingressaven en les files legionàries romanes. Naturalment, a alguns d'ells això els suposà el martini, però molts degueren obviar l'inconvenient de fer ostensible

(10) AURELI CLEMENT PRUDENCI, *Peristhefanon*, començament de l'himne IV. Cfr. «Obras Completas de Aurelio Prudenci» de José Guillén, B.A.C., 1950.

el culte imperial evitant el turment i la mort, i contribuint poderosament a l'expansió cristiana en els llocs on es trobaven.

Finalment, aquest context històric queda arrodonit pel fet de la celebració del concili d'Elvira (*Iliberris*), que tingué lloc entre el 306 i el 310. Per haver-se conservat les actes conciliars sabem que assistiren al concili dinou bisbes i vint-i-quatre preveres. Divuit d'aquest preveres hi anaren com a representants d'altres tantes esglésies. Tot plegat, això suposa –perquè no totes hi pogueren participar– mig centenar d'esglésies organitzades, segurament amb majoria per la Bètica i sud-est peninsular. No totes devien estar encara regularment articulades sota una autoritat episcopal, sinó que, per diferents causes, al front d'aquestes esglésies hi havia un prevere o, a vegades, un simple diaca. A aquest concili hi assistí el famós Ossi, posteriorment bisbe de Còrdova. Tot plegat, res millor que la celebració d'un concili hispà per a il·lustrar i confirmar la veritat històrica, no solament de l'existència d'un cristianisme hispano-romà, sinó també d'una certa organització eclesiàstica amb seus episcopals fixes.

Però ¿què podem trobar-hi en aquest context històric que faci referència a la comunitat cristiana o església de Girona? Doncs l'única cosa que hi trobem és precisament el fet rigurosament històric de Sant Feliu *dit l'Africà*, com a un dels màrtirs de l'església, i l'únic que li coneixem el nom perquè, sens dubte, aquí a Girona devia ésser considerat en aquells temps el més insigne. Afanyem-nos a dir, però, que tan sols hi trobem això, com veurem.

La primera referència històrica al màrtir Sant Feliu es troba en el *Peristhefanon* de Prudenci. És una de les seves obres líriques (l'altra és el *Cathemerinon*, o himnari pel dia), en la qual el poeta imagina una desfílada de ciutats que presenten davant Déu els seus dons que són els màrtirs. L'obra fou escrita, ho diu ell mateix, quan Prudenci tenia cinquanta-set anys, probablement l'any 405⁽¹¹⁾.

Prudenci era de família noble hispano-romana, i coneixia bé la Tarraconense, de la qual és possible que m'hagués estat governador, i a la qual pertanyia per haver nascut, segons que sembla, a Calahorra.

No hi ha pas cap dubte que tots els noms gloriosos que surten en el *Peristhefanon* són de màrtirs, ja que, com ha escrit Josep Vives –qualificat per Pere de Palol com «el primer dels nostres historiadors de

(11) No tots els autors estan d'acord en senyalar l'any de la composició del *Peristhefanon* de Prudenci. Com que no es tracta d'una gran diferència, hem optat per seguir l'opinió de ISIDORO RODRÍGUEZ en la seva *Introducción general, comentarios, índices y bibliografía* a las «Obras...» de GUILLÉN, B.A.C.

l'església hispànica»⁽¹²⁾–, cal tenir en compte que, almenys a Espanya, abans del segle VII (amb raríssimes excepcions) només es donà culte general als màrtirs i, a més, no podem oblidar que en els segles V i VI no hi hagué màrtirs a la península⁽¹³⁾.

Doncs bé, Prudenci en el seu *Peristhefanon* fa desfilar també l'església de Girona. Ho fa concretament a l'Himne IV, versos 29 i 30, i diu així:

*Parva Felicis decus exhibebit
artubus sanctis locuples Gerunda*

Que traduït és: La petita Girona, rica en membres sants, presentarà la glòria de Fèlix.

Així, doncs, Prudenci afirma que Girona és rica en relíquies de màrtirs, però per damunt o en preferència a totes, guarda les de Sant Feliu. Demostració evident que, en aquella època tan reculada, el màrtir de Girona per excel·lència era el nostre Sant Feliu.

Però aquesta cita prudenciana, d'incalculable valor, entronca –i això robusteix molt més la veracitat històrica– amb tots els calendaris litúrgics i amb els més antics. L'esmentat Dr. Vives, en un treball meritíssim, féu una classificació i examen de set calendaris, set llibres litúrgics, tres inscripcions, i a tot això hi afegí el contingut hagiogràfic del martirologi conegut amb el nom de *Hieronymianum*.

Segons el Dr. Vives, dels set calendaris esmentats, el calendari oficial de Còrdova representa, quant a contingut, la tradició més antiga de la Península, cosa lògica si tenim en compte que la Bètica fou la regió més intensament romanitzada d'Espanya i també la més aviat i amb major intensitat cristianitzada de la Península. Tot i no ser això discutit per ningú, el Dr. Vives no considera ocios adduir aquest testimoni de Walafred Strabon: «El religiós emperador Teodosi, en un concili de bisbes lloà el bisbe Gregori de Còrdova perquè cada dia en la celebració de la missa recordava (a la seva seu) tots el noms d'aquells màrtirs en el dia del seu natalici». O sigui, que ja a finals del segle IV es llegia a l'església de Còrdova un martirologi amb tots els sants del dia⁽¹⁴⁾.

I el propi Dr. Vives posà en apèndix la llista de les festes ressenyades en els calendaris litúrgics i, en lletra negreta, les que es troben a tots els calendaris, com a signe de major autenticitat històrica. Doncs bé entre

(12) PALOL, l.c.

(13) JOSEP VIVES, *Santoral visigodo en calendarios e inscripciones*, «Analecta Sacra Tarraconensia», XIV, 1941, p. 36.

(14) VIVES, l.c., ps, 37-38.

les festes hispàniques, hi ha la de Sant «Felicis Gerundensis» amb la data del natalici: 1 d'agost.

O sigui, que la celebració litúrgica del màrtir Sant Feliu de Girona figura entre les més antigues, i arrenca del coneixement de l'època del seu martiri. La seva commemoració no es pot atribuir al fet tardà del coneixement de les *Passiones* composades per hagiògrafs poc escrupulosos, i ni tan sols a una adquisició de relíquies quan ja a finals del segle VI o del VII s'havia introduït el perillós costum del trasllat de relíquies i el deler d'adquirir-les a qualsevol preu i sense cap garantia d'autenticitat⁽¹⁵⁾.

A començament del segle V comptem amb un altre testimoni preciós, indogudament anomenat *Hieronimianum*. És un martirologi o llibre litúrgic que conté els noms dels sants, per ordre dels dies de l'any. En realitat, es tracta d'una evolució dels calendaris, ja que eren més universals; i el model més antic d'occident és el *Martyrologium Hieronymianum*, el qual concorda quasi totalment amb la llista de sants comuna dels calendaris i de Prudenci. Si en el *Hieronimianum* se silenciés Sant Feliu de Girona, podria indicar que el culte del màrtir era només local. Però no és així, ja que en aquest martirologi es llegeix corresponent al dia 1 d'agost: «In Spaniis Gerunda civitate natalis sancti Felicis martyris».

La notícia és escarida, com totes les del martirologi, però primerament dona constància del culte general a Sant Feliu, màrtir de Girona, i en segon lloc es confirma el que ja es troba en els calendaris litúrgics, o sigui, que el «dies natalis» o dia de la mort de Sant Feliu i, per tant, de la seva festiva commemoració, era el dia 1 d'agost, com ja hem dit abans.

Amb això donariem per acabat aquest capítol relatiu a la historicitat de Sant Feliu l'*Africà*. Però volem afegir encara que ja és sorprenent que, tractant-se d'un Sant tan antic, la diada de la seva commemoració o festivitat s'hagi mantingut fins avui sense cap variació, que sapiguem. I això no queda invalidat pel fet que esmenta Mª Àngels Casanovas i Romeu, relatiu al poble de Savassona⁽¹⁶⁾, del terme de Tavèrnoles (Osona), que té un antic castell i l'església parroquial de Sant Pere. El castell existia ja el 890, i també és molt antiga l'església de Sant Pere que fou reedificada l'any 1060, edifici romànic que es conserva íntegre.

(15) VIVES, l.c., ps. 41 i 46.

(16) Mª ÀNGELS CASANOVAS I ROMEU, Cfr. «Quaderns d'estudis medievals», Barcelona, vol. I, 1982, p. 458.

Succeeix, però, que en un puig, enfront del castell i sobre l'emplaçament d'un poblat ibèric, hi ha la capella de Sant Feliu de Savassona, coneguda també vulgarment per «Sant Feliuet», o també Sant Feliu de la Roca, la qual fou restaurada l'any 1962 pel Centre Excursionista de Vic⁽¹⁷⁾.

Sembla, doncs, que la primitiva església de Savassona estava dedicada –com tantes en el nostre país– a Sant Feliu *l'Africà*. I amb raó argumenta Luís López Santos, citat per Mª Àngels Casanovas, que amb la introducció del rite romà coincidiren en el dia 1er d'agost les festivitats de Sant Feliu i de Sant Pere, la qual cosa pot explicar que ja des d'aleshores el culte a Sant Feliu es mantigués en la més primitiva església de Savassona (Sant Feliuet) i a la titularitat de Sant Pere quedés consagrada la nova –encara que també molt antiga– església parroquial, degut a un despoblament de l'antic nucli de població.

Però cal observar que aquesta festivitat de Sant Pere del dia primer d'agost no és la del natalici o martiri de Sant Pere, que se celebra el 29 de juny, sinó la que encara avui es manté en la litúrgica amb el nom de Sant Pere «ad Vincula», ja que aquesta festivitat fou establerta amb motiu de la dedicació de la basílica de Sant Pere a l'Esquilí, en la qual es conservaven –és pura tradició popular– les cadenes (*vincula*) amb les quals fou engrillonat l'apostol Sant Pere durant el seu empresonament romà a la Mamertina⁽¹⁸⁾.

Que això pogué obscurir a Savassona l'antic culte a Sant Feliu, és molt probable, i el mateix ha succeït en la litúrgia oficial. És evident que encara avui Sant Pere «ad Vincula» és una festa litúrgica general, mentre que Sant Feliu *l'Africà* ha quedat reduït a un culte local. Però queda clar que Sant Feliu a l'època hispano-romana i segurament durant molt de temps fou el gran màrtir de Girona amb culte general que se li atorgava el dia 1 d'agost. I direm més encara. El culte a Sant Feliu podria definir-se, aplicant paraules del Dr. Vives que ell usa en termes generals, com a un culte a un màrtir autèntic, tan esplèndid en èpoques passades,

(17) ANTONI PLADEVALL, Cfr. la referència escrita per aquest autor a «Gran Enciclopèdia Catalana». 1979, vol. 13, ps. 375-376.

(18) Aquest és el motiu pel qual el dia de la festa major de Sant Feliu de Guíxols –1 d'agost– els documents parlen conjuntament de Sant Pere i Sant Feliu. Exemples: durant l'any 1585 hom havia de pagar cens «en la festa de Sant Pere i Sant Feliu» (ACA, Monacals. Hisenda, núm. 1651), dada que trobem en la major part dels capbreus; a la sessió del 27-11-1692 el municipi guixolenc ordenà matar bou «dos vegades lo menos cada any ço es la una en la vigilia de la festa del Corpus, y la altre en la vigilia de nostre Patró Sant Pere y Sant Feliu» (M. A. del 1690-1701, f. 103); el 27-IV-1718 la processó anà «als Guíxols y sobre la Cala de Sant Pere y Sant Feliu» (M. A. del 1712-21, f. 406 v.); el 10-VIII-1720 «tinch donat en el pare predicador per la prédica feu lo dia de Sant Pera y Sant Feliu... 5 lliures 12 sous» (AHMSF, sec. V, núm. 34, f. 63). Tenim nombroses cites semblants, però creiem que amb les esmentades n'hi ha ben bé prou.

que s'ha anat extingint en un àmbit general per a donar pas al culte d'altres Sants que adquirien renom a base de llegendes⁽¹⁹⁾. Tanmateix la celebració de Sant Pere «ad Vincula» únicament pot legitimar-se en el prendiment i alliberació de l'apòstol narrats per Sant Lluc⁽²⁰⁾, però no en la conservació de les cadenes de la presó, que seria un motiu llegendari.

2. LA «PASSIO SANCTI FELICIS»

Quan hom vol superar la primera etapa que acabem d'analitzar, en la qual només trobem l'existència del màrtir Sant Feliu, i voldria conèixer la vida i procés del gloriós màrtir, el panorama canvia totalment, i almenys fins al segle VI o VII, no trobem dades concretes. Però la qüestió de fons és preguntar-se sobre el valor històric d'aquestes dades. I de bell antuvi és precís contestar, ja d'una manera general, que, avui per avui, aquestes dades històricament no són gens fiables.

Tot amb tot, abans d'abordar en concret aquesta qüestió de la vida, passió i mort de Sant Feliu, volem recollir la síntesi que ha fet Pere de Palol i que no es pas de poc interès per a confirmar la supervivència del culte al Sant durant més de tres segles després del seu martiri, la qual cosa és igualment interessant per a comprendre la necessitat que en el segle VII hi hagué de posseir una «Passió Sancti Felicis» i altres textos referents igualment a la vida del Sant.

En síntesi, Pere de Palol recorda que el bisbe de Narbona, Rusticus, l'any 455 consagrà en la seva seu una basílica a Sant Feliu *l'Africà* cosa –afegim nosaltres– confirmada totalment pels treballs d'arqueologia. Així mateix, el rei Recared, després del concili III de Toledo (any 589) féu ofrena al Sant d'una corona que, més tard, Paulus de Septimània s'atreví a posar-se al cap per ésser coronat rei, la qual cosa valgué la intervenció de Wamba contra l'usupador. També recorda P. de Palol que el IV concili de Toledo, en el 633, donà normes per a augmentar el culte als màrtirs. I si a això hi afegim que per Sant Ildelfons sabem que el bisbe de Girona Nonnitus (successor de Joan de Biclara) era un fervorós del culte a Sant Feliu, tot això són motius més que suficients per a explicar que en el segle VII es redactés la passió de Sant Feliu, i que igualment, es trobi en la litúrgia l'himne dedicat a la glorificació o explicació de les gestes heroiques del Sant, i alguns altres textos litúrgics, entre ells el pròleg a la seva missa⁽²¹⁾. Fins i tot, no és gens menyspreable

(19) JOSEP VIVES, l.c. ps. 47 i 48.

(20) EVANGELISTA SANT LLUC, *Actes dels Apòstols*, 12, 1-19.

(21) PALOL, l.c.

la sospita d'alguns autors sobre la possibilitat que el propi bisbe Nonnitus fos l'autor de la «*Passio Sancti Felicis*»⁽²²⁾.

Ara bé, la veritat és que els textos relatius a les vides dels antics màrtirs, i també els que es refereixen al fets que donaren suport a altres festivitats litúrgiques, tant a partir dels del segle VII com els que proliferen en plena època medieval, no tenen més valor que el d'una piadosa tradició post-visigòtica, com ho ha qualificat Pere de Palol⁽²³⁾.

Hem titulat aquest capítol amb el nom de «*Passio Sancti Felicis*» perquè a l'edat mitjana abunden molt uns noms que tenen una equivalència. Són: *Flos* o *Flores*, *Legenda* i *Passio*. Aquest últim nom –concretament amb la forma *Passiones Apostolorum* –es troba ja l'any 908 en un còdex de Vic. No és, però, que amb aquest nom de *Passio* només es vulgui explicar el martiri, sinó també altres passos de la vida del màrtir. I és ben clar que amb els tres noms esmentats es designaven els reculls de textos espirituals que es llegien en els monestirs, tot i que els «florilegis» eren ja un gènere de les llestres clàssiques, tant gregues com llatines.

És indiscutible que a l'època cristiana sobresortí, entre els florilegis, l'obra de Jaume de Voràgine que tenia el títol original de *Legenda Sanctorum*, el qual ben aviat es transformà en *Legenda àuria*, no sols en el seu llatí original, sinó en les versions a altres llengües. Jaume de Voràgine era nascut a Varazze, prop de Gènova; ingressà a l'ordre dominicana, el 1292 fou creat arquebisbe de Gènova i morí al cap d'uns sis anys. Abans del 1264 havia compost la *Llegenda àuria*.

També és necessari advertir que el nom *Llegenda* en aquests florilegis no s'usà, com podria suggerir el significat modern d'aquesta paraula, amb l'intent de contar faules sinó en el sentit de recull de vides de sants que eren matèria de *lectura*. Com bé diu el P. Nolasca Rebull, la *Llegenda* o *Llegendes* tot plegat ve a ésser el que ara en diem *Lectura* o *llicions de matines*⁽²⁴⁾.

No és que la *Llegenda* de Voràgine sigui l'únic florilegi o passioner, ja que hem parlat de *Passioners* hispànics del segle X, i a l'obra citada de Nolasca Rebull es parla del primer *Passioner* conegut, de final del

(22) MARTIRIÀ BRUNSÓ, *San Fèlix el Gerundense*, «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», vol. XIX, 1968-1969, ps. 264-265, on cita també les paraules de Sant Isidor en la seva obra *De virtis illustribus*, cap. X, paraules que, traduïdes al català, diuen: «Nonnitus accedi com a Pontífex a la Seu de Girona després de Joan (...) adherit amb fervor als obsequis del sepulcre de Sant Feliu màrtir».

(23) PALOL, l.c.

(24) NOLASC REBULL, *Llegenda àuria*, versió crítica al català de l'obra de Jaume de Voràgine, Olot, 1976, p. XVI del Proemi. Segons la Gran Enciclopèdia Catalana, IACOPO DA VARAZZE.

segle VII. Però és indiscutible que la *Llegenda* de Voràgine tingué una extraordinària influència en molts països, i també en el nostre, tant en la literatura com en l'art medievals. Això es veu ben clar en el contingut iconogràfic de molts retaules gòtics catalans, com és ara, per no sortir de Girona, el retaule de Sant Miquel de Cruïlles, de Lluís Borrassà, o les dues taules del de Sant Miquel de Castelló d'Empúries, ambdues obres exposades en el Museu d'Art, de Girona.

Degut, doncs, a aquesta immensa acceptació que tingué l'obra de Jaume de Voràgine i a la seva data de composició en ple segle XIII i, per tant, pertanyent a un estadi ja evolucionat de la transmissió dels fets de la vida dels sants que descriu, és un bon exemplar per a inspeccionar com un terme a partir del qual ja no trobaríem gaire més novetats.

Però la sola inspecció de la *Llegenda àuria* de Voràgine no ens deixaria veure si conté moltes novetats en comparació amb textos més antics i menys evolucionats. En aquesta qüestió cal tenir molt en compte les conclusions de l'aprofundit estudi del Dr. Àngel Fàbrega⁽²⁵⁾. D'aquestes conclusions a nosaltres només ens interessa ara subratllar que, en el desenrotllament de la litúrgia del màrtir Sant Feliu, a l'última etapa (composició de la Passió, de l'himne del Breviari potser compost pel bisbe Nonnitus de Girona⁽²⁶⁾, del pròleg de la missa d'un Sagramentari de Toledo, i de tota la missa del Sagramentari segons un altre còdex de Toledo) li correspon la cronologia de mitjan segle VII en endavant.

Agafant, doncs, l'esmentat himne⁽²⁷⁾, com a un text indicatiu que és de l'inici de la tradició popular de la vida i martiri de Sant Feliu, i establint una comparació amb el de la *Llegenda àuria* de Jaume de Voràgine com a exponent d'una evolució en fase final, podrem tenir una idea del contingut d'aquest florilegi o passió de Sant Feliu *l'Africà*.

Començant, doncs, per l'himne litúrgic, trobem en la part narrativa –que és l'única que ens interessa– aquestes dades concretes:

- a) Sant Feliu era oriund de Mauritània.
- b) Home lletrat, deixà els estudis que feia a Cesarea.
- c) Vingué a Girona.
- d) Per manament governatiu fou posat a la presó.
- e) Bastonejat amb ferros, els àngels mantingueren col·loqui amb ell.

(25) ÀNGEL FÀBREGA, *Pasionario hispánico*, Madrid i Barcelona, 1953, vol. I. Aquestes conclusions les recull Brunsó, l.c.p. 266.

(26) ÀNGEL FÀBREGA, l.c.p. 147.

(27) MARTIRIÀ BRUNSÓ, l.c. ps. 257-260, tingué el prurit de donar-ne una versió versificada al castellà.

- f) Rebutjà donar culte als ídols i confessà Crist.
- g) Els seus ossos foren descarnats amb garfis punxaguts.
- h) Fou arrastrat per muls i els seus membres quedaren partits.
- i) Fou llençat al mar, d'on retornà a la riba acompanyat amb càntics angelicals.
- j) Havent sofert amb fortalesa tots els torments, deixà el claustre carnal i se n'anà a les mansions celestials.

Passem de seguida a enumerar les dades que trobem a la *Llegenda àuria* del Voràgine (els subratllats suposen una clara addició de dades):

- a) *Sant Feliu de Gerona nasqué a la ciutat de Cil·litània.*
- b) Estudià a Cesarea, que és a Mauritània.
- c) *Amb motiu de la persecució dels cristians a Espanya, deixà els estudis i en vaixell vingué a Barcelona.*
- d) *Trobà una dura persecució de Daci emperador i se n'anà a Empúries.*
- e) *Es dedicà a l'estudi profund de la Bíblia i treballà per la fe catòlica.*
- f) Desafiant Dacià, vingué a Girona, on predicà el camí de salvació.
- g) *Rosí, oficial de Dacià, féu buscar Sant Feliu i el trobaren a casa d'una dona anomenada Plaent.*
- h) El Sant confessà Crist i rebutjà l'ofertament de Rosí, el qual parla de «la gran saviesa e molt belles paraules» que posseïa Sant Feliu.
- i) Rosí féu bastonejar Sant Feliu i el posà a la presó. El Sant pregà i cantà a Crist amb gran confiança.
- j) *Rosí insistí en el seu ofertament de donar una bona muller i riqueses al Sant, el qual tornà a rebutjar-ho. Llavors Rosí el féu arrossegar per la ciutat, i novament el Sant es veié lliurat de tot mal.*
- k) Rosí tornà a empresonar el Sant, el qual fou consolat i guarit per «un jovencell vestit de blancs vestiments».
- l) El Sant tornà a rebutjar els ofertaments de Rosí de fer sacrificis als ídols, i Rosí el sotmeté a un fort turment i el tornà a empresonar, essent el Sant novament consolat pels àngels. Els guardes de la presó comunicaren a Rosí les meravelles i els càntics angelicals que els fou donat de veure i oir.

- ll) Per ordre de Rosí, el Sant fou llençat al mar amb les mans lligades, *essent prèviament conduït vint estadis endins del mar*. Altra vegada fou lliurat per mans d'àngels que, cantant «Al·leluia» *el reintegraren al vaixell que l'havia conduït i el tornà a la riba*.
- m) Rosí, aïrat, féu esquinçar les carns del Sant amb ungles de ferro, essent de nou aquest lliurat de mal.
- n) El Sant rebutjà de nou les propostes de Rosí i aquest el féu «tot pessegar amb arpes de ferra». Sant Feliu «se n'anà a Déu alegrament».
- o) *El cos de Sant Feliu fou dut a Girona per una dona que era temerosa de Déu*.

Si fem una anàlisi comparativa d'aquests dos passioners del màrtir Sant Feliu, s'evidencia el que hem dit abans: el relat de la *Llegenda àuria*, del segle XIII, és molt més evolucionat, molt més «carregat» de dades, que el de l'himne del segle VII. Després de l'obra de Voràgine ja no trobarem un augment substancial de dades. En tot cas, els autors en les «*Vitae sanctorum*» només parlaran encara del lloc on el Sant fou llençat a mar, o es referiran al lloc exacte de la seva mort i del seu sepulcre.

Però fem algunes consideracions sobre el contingut dels dos passioners esmentats. En primer lloc, hi hem trobat la referència al país natal de Sant Feliu. Diu que era nascut a la ciutat africana de Scillitània, i d'ací que en els temps moderns s'hagi vulgaritzat la denominació de Sant Feliu *l'Africà*. Aquest origen, tot i no poder-se demostrar històricament, pot conceptuar-se versemblant, si tenim en compte aquell impuls africà dels segles III i IV al cristianisme hispà. Però aquesta denominació de Feliu *l'Africà* és més aviat impròpia, perquè sempre s'ha entès que un màrtir honora i pertany al lloc on ha predicat la fe i l'ha segellat amb el martiri. Seria, doncs, més pròpia la denominació Sant Feliu *de Girona*, talment com es parla de «Félix de Sevilla», «Félix de Toledo», «Félix de Saragossa...»

Tot amb tot, en el cas de Sant Feliu de Girona creiem que hi ha una explicació d'haver-se adoptat modernament la denominació d'Africà, i és que, com trobem en els autors del segle XVII, aquests insistien en el fet d'haver-hi dos sants màrtirs de Girona amb el nom de Feliu. Per ells un era Sant Feliu, germà de Sant Cugat, ambdós naturals de la Mauritània, i l'altre era Sant Feliu, diaca i company de Sant Narcís, bisbe de Girona. Així tenim que Jeroni Pujades a començament del segle

XVII⁽²⁸⁾ i una mica després Joan Gaspar Roig i Jalpí⁽²⁹⁾, rebutgen l'error dels autors anteriors que confonien aquests dos màrtirs de Girona d'igual nom. S'explica, doncs, a causa d'això, que en l'època moderna s'introduís la denominació de Sant Feliu *l'Africà*.

Una altra qüestió a considerar en els dos esmentats passioners és l'especificació que trobem en Voràgine, quan diu que Sant Feliu, en venir a Espanya, es trobà amb la persecució de «Dacià emperador». Així mateix es diu que els turments i martiri de Sant Feliu els ordenava «Rosí, oficial de Dacià». En les dues coses cal corregir unes inexactituds literàries.

Dacià no fou emperador romà. Tot i el caràcter llegendari de la seva persona, sembla que hauria estat un legat o «praeses» d'Hispania, enviat per l'august Maximià vers l'anys 300, i que, com a tal, li pogué haver estat encomanada la missió de perseguir la «gens christiana».

També caldria identificar aquest Rosí o Rossí de la *Llegenda àuria* amb el Rufí (Rufinus) que, també segons la tradició o llegendes, fou el lloctinent de Dacià en aquesta regió nord-mediterrània, que es distingí per la seva fúria a complir les ordres sanguinàries de Dacià. S'ha pensat inclusivament que aquest personatge establí la seva «sedes» a Girona, i una reminiscència d'això seria el nom de «Parietes Rufini» que trobem en la documentació medieval atribuït a l'actual poble o parròquia de Domeny, a les afores de Girona.

I fetes aquestes matisacions sobre dades concretes que trobem a la *Llegenda àuria*, només ens cal dir que si hi hagués alguna dosi de veracitat històrica en la identificació Dacià i Rufí, i en la seva relació amb Sant Feliu *l'Africà* –cosa fins avui molt fosca–, això ens permetria situar el martiri del Sant en els primers anys del segle IV, que és la data de l'anomenada persecució de Dioclecià. Repetim, però, que ni tan sols això últim té cap fonament sòlid.

Fetes aquestes acotacions, passem finalment a la vertadera qüestió d'interès sobre la «Passio Sancti Felicis», que és la del grau d'historicitat del seu contingut. I ja per endavant hem d'anticipar el caràcter fortament negatiu de la resposta, car no podem atorgar a totes aquestes dades concretes de la vida i martiri més que el valor de tradicions populars, compostes amb aires més o menys apologetics per autors que, sense

(28) JERONI PUJADES, *Crònica universal del Principado de Cataluña escrita a principios del siglo XVII*, vol. III, Barcelona, 1831. L'autor dedica tot el cap. 73, ps. 137-140, a aquesta qüestió.

(29) JOAN GASPAR ROIG I JALPÍ, *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona...* Barcelona, 1678, cap. IV, ps. 11-13.

gaires preocupacions ni escrúpuls, se les anaven passant i, fins i tot, les anaven inflant.

En primer lloc, cal tenir molt en compte que aquestes tradicions no es registren –en lletra escrita almenys i pel que fins avui podem saber– fins més de tres-cents anys després del martiri de Sant Feliu. Però no es tracta solament d'aquest espai de silenci –això sol no seria pas un obstacle insalvable–, sinó que, com ja hem vist, aquests passioners de Sant Feliu, i els de tants d'altres sants, comencen a compondre-se coincidint amb el costum de traslladar i adquirir relíquies de tota mena sense cap garantia d'autenticitat, o sigui, en època del segle VI-VII.

Aquest fou l'origen dels florilegis, passioners, vides de sants i crònics posteriors. Un mal inici, doncs; però, a més, l'examen crític del contingut intrínsec d'aquests textos és d'un resultat negatiu. Pere de Palol l'ha resumit amb aquestes paraules: «Els que han estudiat bé els textos de la passió de Sant Feliu, ens diuen que està inspirada en les d'una altra passió, la de Sant Vicenç de València, a través d'uns textos que haurien servit per a una colla de màrtirs, una *passio de communi*, com en diu encertadament mossèn Fàbrega (...) Moltes vegades, quasi tots aquests elements (anar de Barcelona a Empúries, d'allí a Girona, portar-lo a llençar al mar, per després tornar-lo a Girona a morir) són llocs comuns als textos d'altres passions, com en el cas ja citat de Sant Vicenç...»⁽³⁰⁾.

Però, a més, és indiscutible que l'anàlisi intrínseca d'aquests textos descobreix clarament un deler dels autors d'aportar cada un per a la seva església uns antecedents importants i extraordinaris, tan extraordinaris que hi posen massa turments, massa miracle, massa sobrenaturalisme, fins al punt de convertir el màrtir respectiu en un heroi gairebé mitològic.

¿És que no era un antecedent important per a una església com la de Girona tenir uns màrtirs, i entre ells Sant Feliu, que havien predicat la fe en un ambient hostil, ple de perills, i que acabaren donant la vida, sofrint –i això sense dubtes de cap classe– turments a mans d'algun botxí sanguinari? Certament, no hi havia necessitat d'acumular turments i consols angèlics a cada un dels màrtirs. Però la mentalitat antiga i medieval era així. I per això es fa molt difícil destriar el que pugui haver-hi de veritat històrica en aquestes tradicions populars.

Amb tot, potser és massa categòrica l'afirmació de Pere de Palol: «quan es comença a desbrossar el camí de les falses notícies, no en queda

(30) PALOL, l.c.

gaire res»⁽³¹⁾. Això és força veritat, però és susceptible d'una mala interpretació, perquè sempre queda, en el cas de Sant Feliu *l'Africà* i d'altres, el fet rigurosament històric de la seva existència i del seu martiri. Però és impossible saber, si el varen llençar al mar o quin turment patí de tots els que hi ha en el seu passióner, tot i que aquestes tortures eren les usuals de la justícia romana en els interrogatius a esclaus, o contra els que es consideraven delinqüents comuns o polítics⁽³²⁾.

Creiem que això és el que, fins avui, donen de sí els textos historiogràfics antics i medievals. I si fins ara l'arqueologia no ens ha pogut ajudar a saber quelcom interessant sobre Sant Feliu *l'Africà*, això és perquè no s'ha fet cap excavació en el subsòl de l'església de Sant Feliu de Girona. Sobre això Pere de Palol ha escrit: «Però la sospita que sota Sant Feliu, a Girona, pot haver-hi una necròpolis amb el vell martiri del Sant, és molt viva i crec té moltíssims fonaments»⁽³³⁾.

Per la nostra part hem de recordar l'edificació romano-cristiana que seveix de fonament a la torre de Fum (basílica, baptisteri o martirium, cosa difícil d'escatir actualment) de Sant Feliu de Guíxols; la basílica de Santa Cristina d'Aro; el jaciment de Bell-lloc d'Aro en curs d'excavació, i el de Pla de Palol o de ca n'Artigues (Platja d'Aro), probables nuclis paleocristians plaçats a la comarca guixolenca i de la propera Vall d'Aro⁽³⁴⁾. Al nostre criteri, de tots aquests nuclis el que podria oferir alguna sorpresa interessant en relació amb Sant Feliu *l'Africà* és el de la torre de Fum de Sant Feliu de Guíxols. Fins ens arrisquem a dir que l'excavació del subsòl de l'esmentada torre pot competir en interès, en aquest tema, amb l'excavació del subsòl de l'església de Sant Feliu de Girona de què parla Pere de Palol.

3. ON FOU LLENÇAT AL MAR SANT FELIU L'AFRICÀ?

Diu la *Llegenda àuria* que Sant Feliu fou portat «dins la mar XX estacis i ells lo gitaren en la mar». Si estaci equival a estadi, cosa que

(31) PALOL, l.c.

(32) FATAS, l.c., p. 199.

(33) PALOL, l.c.

(34) PERE DE PALOL SALELLAS, *Arqueologia cristiana de la España romana*, Madrid-Valladolid, 1967, p. 156. PALOL, l.c. 1968. LLUÍS ESTEVA, fotografies i epígrafs a l'article anterior. MIQUEL OLIVA, *Los templos antiguos en los alrededores guixolenses*, «Àncora», F. M. 1968. PALOL, *El Baix Imperi a Sant Feliu de Guíxols. Introducció al món medieval*, «XX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos», Sant Feliu de Guíxols, 1977, p. 42. JOAN BADIA I HOMES, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, I, Girona, 1977, ps. 142, 356 i 371. LLUÍS ESTEVA, *Edificació cristiana del segle V en el monestir guixolenc*, «Àncora», 11-III-1982.

fins ara no hem pogut escàtir, com que un estadi era «una mida de longitud usada pels grecs i pels romans equivalent a 185 metres»⁽³⁵⁾, vint estadis serien 3'70 quilòmetres mar endins.

Però la *Llegenda àuria* no diu en quin lloc el màrtir fou llençat al mar. Per tant, aquest text hagiogràfic del segle XIII no serveix per relacionar el màrtir de Girona amb Sant Feliu de Guíxols.

La realitat, doncs, és que fins al segle XIII els textos hagiogràfics no parlen del lloc de mar on fou llençat Sant Feliu. Per tant, si ja el propi llençament al mar pertany a una tradició popular, sense suficient garantia de veracitat històrica, el mateix hem de dir sobre el lloc on fou tirat, ja que es tracta, en tot cas, d'una tradició encara més tardana.

De totes maneres, en això és molt expeditiu també en el seu judici crític el Dr. Pere de Palol quan diu que això de llençar-lo al mar és una cosa que es comprèn a València (en el cas de Sant Vicenç), però no a Girona en el cas de Feliu *l'Africà*⁽³⁶⁾. Cal tenir en compte que amb molta naturalitat els historiadors moderns tenien entès que «el puerto de Guixoles era el puerto de Gerona»⁽³⁷⁾, i això per raons òbvies que no cal explicar. I potser és bo recordar també que en època medieval Sant Feliu de Guíxols arribà a ésser oficialment un «carrer de Girona». Amb això només volem dir que en el cas, ben difícil per cert, que s'arribés algun dia a tenir constància històrica del llençament del Sant al mar de Sant Feliu de Guíxols, no seria una cosa tan incomprensible.

Fets aquests preludis, hem de dir encara que en els textos que anem a ressenyar, a l'ensem que s'afirma o es dona per suposat que el Sant fou llençat al mar a Sant Feliu de Guíxols, es plantegen dues qüestions. Una és si hi fou tirat des de l'esperó dels Guíxols o des d'un vaixell. L'altra, si el Sant morí a Girona, a Sant Feliu de Guíxols o en un altre lloc.

Sobre aquest punts, la *Llegenda àuria* parla de la nau on tornà el Sant ajudat pels àngels, i dels tres quilòmetres i escaig on fou portat mar endins. És clar, doncs, que en aquest text se suposa que el Sant fou tirat al mar des d'un vaixell. I pel que fa al lloc de la mort, la *Llegenda àuria* diu que el Sant fou portat a la riba, i que «persegat amb arpes de ferra... se n'anà a Déu alegrement», i després de mort «fo aduyt lo seu cors a Gerona per una fembra que temia molt Déus». Així, doncs, segons la *Llegenda àuria*, Sant Feliu no hauria mort a Girona, sinó a la platja

(35) POMPEU FABRA, *Diccionari General de la Llengua Catalana*, 9ª edició, 1978, p. 785.

(36) PALOL, *l.c.*

(37) ROIG I JALPÍ, *l.c.*, p. 507.

mateix, o en algun lloc des de la platja a Girona, però no es determina ni el nom de la platja ni aquest lloc intermedi⁽³⁸⁾.

Per ordre cronològic, hem de passar a un text del *Llibre Vermell*, on es dóna compte d'una de les processons que es feien quan la falta de pluja era persistent. Per a implorar la pluja hi havia el costum de fer una processó que anava de Girona a Sant Feliu de Guíxols i viceversa, presidida per la «sancta reliquia del Cap de monsenyor sanct Feliu, qui es en dita sglesia de sanc feliu de Girona». La processó tingué lloc el dissabte dia dos de setembre de l'any 1507. Estem, doncs, en el segle XVI, si bé el costum de fer la processó podia ser antic ja.

En aquest document es llegeix que la processó, quan arribà a Sant Feliu de Guíxols «entra per la part e carrer del raval qui es devers Palamos e aqui per lo dit abat, e clero fou rebuda la dita professó (...) e així la dita professó ab la vera Creu de la Seu, e ab lo cap de monsenyor sanct Feliu ab pali dessus (...) anaven tirant per lo carrer del dit reval, entraren dins la dita vila, e ans de partir altra vegada tomaren mullar dita creu, e lo cap de Sanct Feliu, en la mar e vingueren en Gerona...»⁽³⁹⁾.

Precisem, abans que tot, que el carrer del «raval qui es devers Palamos», és l'actual carrer Major. I pel demés, aquest és un document que dóna per suposat, sense necessitat d'afirmar-ho, que el Sant màrtir fou llençat al mar a Sant Feliu de Guíxols. La cosa és clara, puix la processó no tenia altre fonament. Però, com es pot veure, el text no esmenta ni Calassanç, ni els Guíxols. Si en aquella data (segle XVI) ja hagués estat vigent la llegenda del martiri del Sant a Calassanç, no hi ha dubte que haurien «mullat» el cap a Calassanç i no simplement «en el mar».

Del segle XVII ens interessen quatre textos. El primer, per ordre cronològic, és del P. Cano. En la seva coneguda obra sobre la història del monestir benedictí santfeliuenc hi trobem tres fragments que ens interessin.

Citem textualment el primer fragment. Diu així:

«ya en este territorio, abia una pequeña población llamada Jecsalis, fundada en la lengua de tierra que està entre dos puertos o senos que hace el mar en esta playa, el mayor

(38) *Llegenda àuria*, a cura de Nolasco Rebull, obra esmentada, ps. 370-371.

(39) *Llibre Vermell*, AMG, fs. 46v i 47. El document fou publicat per Llambert Font a «La Costa Brava», F.M. 1930, però amb diverses equivocacions (les més notables són: posa fs. 171 i 172, i el títol no comença amb la paraula «Relació» sinó «Professó»).

(40) ALONSO CANO. *Discurso general de este antiquísimo castillo y monasterio de Sant Feliu de Guíxols*, ms. original a la Biblioteca Provincial de Girona, 1606, f. 5v.

(41) CANO, l.c.f. 6v.

que comunmente llamamos el puerto, y está más a poniente del otro pequeño que vulgarmente se llama Cala Sans, o, Cala Santa, en reverencia segun la antigua tradición del gloriosísimo mártir Sanct Feliu, cuya venerable y sancta Persona fue sumergida...»⁽⁴²⁾.

En els dos fragments restants Cano tracta del llençament a mar del màrtir Sant Feliu, seguint la tradició consignada a la *Llegenda Àuria*, però amb algunes particularitats que intentarem destriar. Segons un fragment, el Sant fou tirat a mar «a menos de media legua de esta ribera», «con una piedra de molino al cuello y ligado con cadenas de hierro, y así usa este monasterio poner esta rueda de molino en un quartel del escudo de sus armas...»⁽⁴³⁾. A l'altre fragment, Cano detalla una mica més dient que, portat el Sant «a la ribera del mar, embarcanle en un vaxel», «entráronse con el Sancto el mar adentro poco menos de una legua hacia el golfo», i un cop salvat miraculosament «luego a la vista de todos, comenzó a caminar por sus pies sobre las olas del mar (...) dende el golfo se vino la buelta del vaxel y volviendo a subir en él, se tornó a tierra...»⁽⁴⁴⁾.

Observem primer que el mateix autor en un fragment de la seva obra diu que el Sant fou llençat a mar «a menos de media legua», que serien uns dos quilòmetre i mig, mentre que en l'altre fragment resulta que fou llençat «poco menos de una legua», o sigui, uns cinc quilòmetres. Recordem que segons la *Llegenda àuria* aquesta mida itinerària seria d'uns tres quilòmetres i mig. Tres textos, doncs, i tres distàncies diferents. Però això tindria molt poca importància, ja que es tracta d'una dada molt secundària en la narració del fet, i l'únic objectiu real només consisteix a dir que el Sant fou tirat mar endins, amb prou profunditat d'aigua per ofegar-se.

Es obvi que, segons Cano, el Sant fou tirat a l'aigua des d'un vaixell, al qual retorna miraculosament per tornar a terra. I aquesta tradició, segons diu ell mateix, Cano l'havia vist representada en pintures antigues: segurament devien ésser retaules gòtics del segle XV-XVI.

Creiem que el text literari del P. Cano és el primer on es consigna que el Sant fou tirat a mar amb una pedra de molí al coll. També això segurament aquest autor degué haver-ho vist «en algunes pintures antigues», i és probable que aquest detall iconogràfic fins i tot fos una

(42) CANO, l.c.f. 11v.

(43) SANT MATEU, 18,6. SANT MARC, 9,41.

(44) JOAN COROMINES, *Estudis de toponímia catalana*, vol. II, Barcelona, 1970, ps. 69-70; també vol. I, p. 16. LLUÍS ESTEVA, *Calassanç*, «Àncora», 27-V-1974.

invenció d'algun artista-pintor al qual el llençament del Sant a mar li fes recordar les paraules bíbliques del llençament a mar amb una mola d'ase, segons imprecació del mateix Jesucrist als que escandalitzessin un nen petit⁽⁴³⁾.

Més interès té –és la primera vegada que se senyala en els textos literaris– que Cano esmenta el petit port de Calassanç com el lloc del martiri del Sant. Nosaltres no coneixem cap text anterior amb la cita esmentada. I ja hem vist que, segons Cano, la forma toponímica Calassanç ha d'interpretar-se en el sentit de «cala santa», precisament per l'antiga tradició del gloriós màrtir Sant Feliu submergit a l'aigua.

No acabem de veure clar si aquesta tradició realment era gaire antiga, ja que, segons hem vist, en la processó que feien els gironins a Sant Feliu de Guíxols per a mullar el cap del Sant a l'aigua del mar no es parla de Calassanç. Però Cano ho diu, si bé es pot tractar d'una antiguitat relativa.

De totes maneres, per primera vegada també –la veurem en altres autors– trobem ací una explicació ingènua del topònim Calassanç, com tantes se n'inventaren a l'edat mitjana. Nosaltres, a l'explicació que dona el P. Cano, preferim la de l'eminent toponomista Sr. Joan Coromines, segons el qual la forma Calassanç és un compost de la paraula àrab «Quala» = castell, que es troba en molts topònims espanyols (Calatayud, Calahorra, Calamocha, etc.) que no són llocs de mar (a les terres gironines tenim Calabuig, que tampoc no ho és), i el romànic de persona Sanç. Segons això, el significat de Calassanç és: castell de Sanç⁽⁴⁴⁾.

El segon text del segle XVII és l'obra de Jeroni Pujades sobre el Principat de Catalunya, escrita, segons que sembla, l'any 1609. Aquest autor s'esplaià llargament en el martiri de Sant Feliu *l'Africà*, seguint bàsicament la *Llegenda àuria*.

Pel que es refereix a Sant Feliu de Guíxols, Pujades diu que els guixolencs i els gironins creuen que el lloc on fou tirat a mar el Sant és Sant Feliu de Guíxols, situat a la costa, a cinc llegües de la ciutat de Girona. D'això li ve a aquest lloc, que abans només tenia el nom Guíxols, la designació de Sant Feliu. I a continuació, Pujades diu que això també ho expressà l'autor de la prosa de l'ofici diví composta per manament del bisbe Arévalo de Zuazo (1598-1611), que diu:

«Capite vero suspensus,
Guixelensi mari versus,
molis superpositis»⁽⁴⁵⁾

(45) PUJADES, J. c. Hem consultat l'edició feta a Barcelona l'any 1831, vol. III. La data que acabem de donar es troba en el cap. 75, p. 145.

Pujades dedica dos capítols enters de la seva obra al màrtir Sant Feliu *l'Africà*, malgrat que ell no l'anomena així, sinó Sant Feliu de Girona, germà de Sant Cugat. No obstant, respecte al lloc on fou tirat a mar, és molt parc, limitant-se a dir que Rufí, volent acabar d'una vegada amb el Sant,

«mandó que, atado de pies y manos le echasen en el mar, el cual si bien Ambrosio de Morales y Fr. Antonio Vicente Domenech dicen que no está lejos, la verdad es que dista cinco leguas de Gerona en el parage que abajo diré (...) le ataron de pies y manos, y con una muela o grande piedra al cuello le echaron a fondo»⁽⁴⁶⁾.

Ja sabem que el mar, segons fa constar en el capítol següent, és el de Sant Feliu de Guíxols, però Pujades no parla ni de Calassanç, ni dels Guíxols, ni tan sols del vaixell, deixant-nos en dejú sobre el particular.

En canvi, Pujades s'estén sobre la mort del Sant i el lloc on succeí. Sobre la mort exposa tres hipòtesis o opinions, i sembla inclinar-se per la d'Ambròs Levita, a qui ell considera autor de l'antiga «*Passio Sancti Felicis*»: en tornar el Sant de l'aigua, Rufí manà un nou torment amb garfis de ferro fins a morir dessagnat⁽⁴⁷⁾.

I sobre el lloc de la mort de Sant Feliu és ben original l'explicació de Pujades. El text original diu així:

«Tambien dicen que el sitio donde murió San Feliu, volviendo del mar a Gerona, fué en el camino de arriba, en la aldea que hoy se llama Penádes. Y tengo relación de personas fidedignas que en testimonio de esto usan en Gerona, cuando hay necesidad de lluvias, llevar a bañar la cabeza de San Feliu en devota procesión al mar de Guíxols; y que pasando por Penádes hacen estación y oración en la iglesia de aquel pueblo; porque se ha visto milagrosamente no querer dejarse pasar el Santo sin que primero hagan allí la estación; que es indicio bastante, que acredita lo que dejo dicho del sitio de su muerte. El autor Ambrosio Levita escribe que luego que murió San Feliu, una mujer se llevó su santo cuerpo a Gerona»⁽⁴⁸⁾.

Segons això, el Sant no hauria mort ni a Girona, ni a Sant Feliu de Guíxols, sinó a Panedes. Ara bé, això de Panedes, documentalment

(46) PUJADES, l.c., cap. 74, p. 144.

(47) PUJADES, l.c., cap. 74, p. 144.

(48) PUJADES, l.c., cap. 75, p. 145.

parlant, és un cas aïllat, ja que és una dada que no l'hem trobada en cap més autor. Per altra part, també en això veiem l'afany d'acumular miracles. No n'hi havia prou de dir que es feia una estació o parada a Panedes, sinó que s'hi afegeix que miraculosament el Sant no volia passar si primer no es feia l'estació. Una vegada més, doncs, trobem la dada en un context històricament poc fiable: es tracta sempre de fets o coses que «se dice», «se ha visto» que són així. O sigui, ens movem sempre en el camp de la conjectura i de la piadosa tradició. És precisament en aquest lloc de la seva obra que Jeroni Pujades diu:

«Amplifica y estiende Ambrosio de Morales la honra de este Santo (Sant Feliu) en tan gran manera, que yo no me atrevo a estenderme tanto; porque como soy natural de Cataluña, no quiero ser apasionado...»⁽⁴⁹⁾.

Aquest Ambrosio de Morales era un historiador cordovès del segle XVI, i, segons es veu, la seva falta de crítica històrica i la seva poca escrupolositat espantaren el propi Pujades.

El tercer text es troba a l'arxiu municipal de Sant Feliu de Guíxols i pertany al 10 de gener del 1667. També podria tractar-se del 1661, perquè la darrera xifra és de dubtosa interpretació. En aquesta data els jurats guixolencs, servint-se del Dr. Jeroni Campmany, de Girona, trameteren una petició o consulta a Rafael Bacó, que devia ésser el que se'n deia «agent de preces» que la Seu de Girona tenia a Roma. L'agent contestà, des de Roma, i entre altres coses es troben en aquest document els conceptes que segueixen:

«2 Si atesa la molta devotió, te la gent de dita vila de anar a visitar lo lloch del Guíxols lo die de la festivitad del gloriós St. Feliu, per ésser lo lloch dehont fonch llansat en lo mar lo dit Sant, y attés també que en dit lloch foren sepultades mes de sinch centes persones en temps quei havia pesta en dita vila, si se podia alcansar llicentia, sens obstacle del Abat encara que sia Señor del Sol, de poderi fabricar una Capelleta...»⁽⁵⁰⁾.

Així, doncs, segons aquest document el Sant no hauria estat llençat a mar des d'un vaixell, sinó des de l'altura del lloc o punta dels Guíxols, conegut també ara amb el nom de Fortim. I és la primera vegada que aquesta dada surt en la documentació. Tenim, doncs, que en el mateix

(49) PUJADES, l.c., cap. 74, p. 144.

(50) AHMSF, sec XII, sense numerar. Publicat per LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS, «Estudis sobre temes del Baix Empordà», vol. 2, 1983, p. 86.

segle XVII el P. Cano (1606) transmet la versió del vaixell, Pujades (1609) no parla ni del vaixell ni de la punta dels Guíxols ni de cap altre lloc o manera concrets, i en el document esmentat de l'arxiu municipal (1667) trobem la versió del llençament des dels Guíxols, on es diu «la molta devotio té la gent de dita vila de anar a visitar lo lloch de Guíxols lo die de la festivitat del gloriós St. Feliu», o sigui, que se suposa ja una antiga devoció l'anar a visitar l'esperó dels Guíxols. No és pas ben fàcil fer concordar aquests testimonis documentals.

Ja més endavant del mateix segle XVII hi ha encara un text: és de Roig i Jalpí. En realitat, aquest autor no tracta directament de Sant Feliu *l'Africà*, però indirectament s'hi refereix en tres ocasions⁽⁵¹⁾. El text que ens interessa ara es troba en el llarg apartat que dedica l'autor a «Guixoles villa insigne», i diu:

«Expresamente dize Liberato el año 300 de nuestra salud, que fue San Felix el Doctor, y Apostol de Gerona echado en el mar in portu *Alabrico Guixolensi*. De suerte, que el puerto se llamaba *Alabric*, vocablo Gótico, que suena lo mismo que *abrigo*, porque lo era de las Naves, y Galeras, y leños en las borrascas y tempestades del mar...»⁽⁵²⁾.

És evident, doncs, que Roig i Jalpí és un més dels autors que segueix la tradició anterior, segons la qual el Sant fou tirat al mar a Sant Feliu de Guíxols, concretant però que això es féu en el port de l'Abriç (que ell escriu equivocadament Alabric), això és, en el port gran situat enfront del Passeig del Mar.

I passant al segle XVIII només coneixem, per al nostre interès, un text que es troba en el Manual d'Acords de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols i pertany al dia 15 de maig del 1717. El text diu que aquest dia l'ajuntament i el monestir (de Sant Feliu de Guíxols) acorden «disposar una solemna proffesó aportant la dita imatge de Nostre Patró Sant Feliu al lloch de Calassans hont fou i patí martiri». La processó era per a implorar «lo benefici de la pluja per lo alivio del poble». I més endavant encara es llegeix: «Començà a Plourer de manera q. eixint fora i continuantse dita professó fins al dit lloch de Calassans y affins tornada a la Iglesia sempre y sens para plugué de manera que las Canals de las teulades de las Casas anavan rahonablement y se mullaren tots assistints dita Sta. professó»⁽⁵³⁾.

(51) ROIG i JALPÍ, l.c., 1ª part, cap. IV. ps. 12-15; cap. XIII, p. 40; 3ª part, cap. XIII, p. 507.

(52) ROIG i JALPÍ, l.c., 3ª part, cap. XIII, p. 507.

(53) AHMSF, M. A. de 1712-1721, f. 333.

Una vegada més, doncs, trobem registrada la tradició de Calassanç com el lloc on fou tirat a mar el màrtir Sant Feliu, però no es concreta si fou tirat des d'un vaixell o des de la punta dels Guíxols.

I amb això arribem al segle XIX, en el qual trobem dos textos. El primer és del conegut canonge de la Seu de Girona Francesc Xavier Dorca. Sens dubte és l'autor que més extensament ha escrit sobre Sant Feliu *l'Africà*, i també és segurament el que en temps modern ha fet el més gran esforç per legitimar i defensar la historicitat de les dades contingudes en el que nosaltres hem anomenat la «*Passio Sancti Felicis*»⁽⁵⁴⁾, però sobre el particular ja hem vist el que avui, amb una actitud crítica, cal pensar-ne.

Quan Dorca exposa una «*Historia suscinta de San Félix según sus Actas*» diu: «*mandó (Rufino) que atadas atrás las manos, le echaran y sumergiesen en el mar; pero habiendo también salido libre por manos de los Angeles, que rompidas las ataduras, le llevaron caminando sobre las aguas como por tierra firme hasta la playa*»⁽⁵⁵⁾. Quan passa a analitzar els documents confirmatoris, diu que segons les Actes, Rufí, en veure que el Sant havia sortit il·lés de la mar, digué als saigs: «*perquè no heu obeït les meves ordres i, tal com ho havia manat, no l'heu sumergit, des de la nau en marxa (currente navigio), més lluny i a major profunditat?*»⁽⁵⁶⁾.

Però Dorca insisteix:

«*Con lo que se hace más verosímil y creible que para mandar echarle al mar, no repararía (Rufino) en lo que dista de Gerona; antes bien que con la misma mira de añadir la fatiga del viaje á sus tormentos, le hizo llevar a cinco leguas de distancia para arrojarle al mar de *Sant Feliu, que llaman Guíxols*, donde es antigua tradición que fue arrojado*»⁽⁵⁷⁾.

Finalment Dorca parla també de la roda de molí:

«*Con alusión a este pasage de haber sido el Santo arrojado al mar, suele representarse en algunas de sus imágenes con una rueda de molino atado al cuello; cuya idea puede sacarse del Evangelio, sin embargo de no leerse esta circunstancia en*

(54) FRANCESC XAVIER DORCA i PARRA, *Colección de noticias para la historia de los santos mártires de Gerona...*, obra pòstuma publicada pel seu cosí Josep Dorca l'any 1807. L'autor dedicà tot el llarg cap. III de la seva obra a aquest tema, ps. 102-179. És molt possible que l'obra fos composta a finals del segle anterior.

(55) DORCA, l.c., p. 116.

(56) DORCA, l.c., p. 131.

(57) DORCA, l.c. «*Apéndice V Sobre el lance de haber sido S. Félix arrojado al mar*», ps. 165-166.

los monumentós antiguos de la historia de nuestro Mártin»⁽⁵⁸⁾.

Resumint, Dorca recull com a històric el llençament del Sant a mar des d'un vaixell; també qualifica de tradició antiga que el llençament es féu a Sant Feliu de Guíxols; en canvi, diu que el detall de la roda de molí lligada al coll es troba en les representacions iconogràfiques, malgrat no consti en la documentació escrita. Però en un autor, com és Dorca, que tracta tan extensament i sembla exhaurir les dades «històriques» referides abans que ell a Sant Feliu *l'Africà*, no es troba la més petita referència a Calassanç, ni al port de l'Abric, ni als Guíxols.

L'altre text del segle XIX es troba en la coneguda obra *Las ruinas de mi convento* en la qual es llegeix:

«...una pequeña colina se interna en el puerto, dividiéndole en dos, uno muy pequeño llamado Calasans, y otro vasto denominado antiguamente del Abrigo. En lo alto de la colina, la naturaleza formó en medio de la peña viva una especie de pozo de unos cien pies de profundidad, abierto por la parte de Calasans, y cuyo fondo es el mismo mar. Por este fondo las aguas de Calasans penetran en una cueva que por debajo la colina las abre comunicación con el puerto del Abrigo. El pozo y la cueva forman uno de aquellos caprichos de la naturaleza que el hombre admira y no comprende. Es una tradición inmemorial en el país que, en una de las crueles persecuciones suscitadas contra los cristianos primitivos, el santo patrono de la villa fue arrojado desde lo alto de aquel pozo, atado a una rueda de molino, y con ella horadó la colina, y llegó sano a la opuesta playa»⁽⁵⁹⁾.

I Hurtebise es refereix també a la que ell diu «interesante obra de Rafael Patxot *«Ruinas de mi Convento»*⁽⁶⁰⁾, en la qual s'explica també que a Sant Feliu de Guíxols

(58) DORCA, l.c., apèndix V, p. 167.

(59) FERRAN PATXOT i FERRER, *Las ruinas de mi convento*, Barcelona, 1899, octava edició, p. 19. «Obra de caràcter tremendista basada en les exclaustacions i crema de convents de 1835» que tingué un èxit immediat, car se'n publicaren almenys vuit edicions fins el 1899 i fou traduïda a diverses llengües, segons constata Margalida Tomás a «Gran Enciclopèdia Catalana», 1978, p. 371. Veg. també JOAN TORRENT i FÀBREGAS, «Àncora», 26-X-1961. «GAZIEL», *Sant Feliu de la Costa Brava*, Barcelona, 1963, p. 89 i LLUÍS ESTEVA, «Quaderns d'Informació Municipal», Sant Feliu de Guíxols, núm. 5, octubre 1979.

(60) EDUARDO GONZÁLEZ HURTEBISE, *Bosquejo histórico...*, ms. 1905, p. 34 de l'edició publicada l'any 1970 pel setmanari guixolenc «Àncora». Hurtebise atribueix l'obra a Rafael Patxot essent així que l'autor, com hem dit, era Ferran Patxot i Ferrer.

«se conservaba la costumbre siguiente, que hubo de prohibirse por lo expuesta que era a desgracias. El día de la fiesta del Santo (Sant Feliu *l'Africà*) algunos jóvenes solían arrojarse desde las rocas del Peñón dels Guixols al mar atravesando a nado el túnel natural que bajo aquellas hay y que comunica a la bahía, y pasando así desde las aguas de Calasans a las de la rada guixolense. *La Cala del Sant* (de aquí Calasans) es un tajo vertical en las rocas del Peñón de Guixols, más al S. de la caseta del Salvamento de Naufragos, que se dice hubo de abrirse al caer el Santo mártir, añadiendo la tradición piadosa, que pisando las aguas y sostenido por los ángeles, atravesó el Peñón escapando sano y libre por el opuesto lado, es decir, por la boca de O»⁽⁶¹⁾.

Creiem, doncs, que a aquestes altures del segle XIX és la segona vegada que surt en la documentació la versió del llençament del Sant a mar des de l'esperó marítim dels Guixols. I en relatar això parla l'autor de «tradición inmemorial» i «tradición piadosa». Realment, nosaltres l'hem trobada aquesta versió ja dos segles abans i, malgrat ser impossible saber-ne l'origen, creiem que aquesta fou la versió que s'imposà i darrerament es féu tradicional a Sant Feliu de Guixols.

I amb això arribem al segle actual, en el qual podem referir-nos a tres textos. El primer és d'Hurtebise, (1905), i la primera cosa que fa aquest autor és citar «Boades. *Libre de feyts d'Armes de Catalunya*, Capítol 5», on es diu que el Sant «fo gitat dintre de la mar amb una gran pedra ligada al coll en lo port de Guixols»⁽⁶²⁾.

Ja de la pròpia collita, Hurtebise diu: «no consta en el acta qué punto de la costa fue elegido por el cruel Rufino (...) pero debe suponerse que seria en San Feliu de Guixols, así por la proximidad de esta población a Gerona, como porque es el único poblado de dicho litoral que ostenta el nombre del Santo, y porque la tradición de ello ha sido constante»⁽⁶³⁾.

I encara afageix Hurtebise: «Salvado milagrosamente de la muerte, fue conducido de nuevo a Gerona, pero en el camino, antes de

(61) HURTEBISE, l.c., p. 34.

(62) HURTEBISE, l.c., p. 34. No hem volgut citar Bernat Boades perquè avui hom dóna per falsa la paternitat del *Libre de feyts d'armes de Catalunya* que li havia estat atribuïda amb data del 1420, essent així que el llibre fou compost per JOAN GASPAR ROIG i JALPÍ vers el 1673.

(63) HURTEBISE, l.c., p. 34.

llegar a la ciudad, falleció aquel valeroso mártir, gloria del Cristianismo»⁽⁶⁴⁾. No diu, però, Hurtebise en quin lloc determinat del camí ocorregué la mort del Sant. ¿Potser ja s'havia esfumat la tradició de Panedes que hem trobat en Jeroni Pujades?

Tampoc no esclareix Hurtebise si «lo port de Guíxols», on el Sant fou tirat a mar amb una gran pedra, és el port de l'Abric o el port de Calasanç, ni si fou tirat des d'un vaixell o del turó dels Guíxols.

Més cap ençà, coneixem cinc textos de Mossèn Llambert Font referits al martiri de Sant Feliu i en tots ells recull la tradició: el Sant, amb una mola de molí lligada al coll, fou tirat al mar des de l'esperó dels Guíxols i els àngels el passaren del port de Calassanç al de l'Abric per sota del penyal.

En el primer escrit (1930) transcriu tres documents en els quals es detallen els actes que es feien a Sant Feliu per demanar la pluja: en el document primer (1507) no es dona cap detall particularment interessant; en el segon (1718) hom llegeix que la procesó «aná als Guíxols y sobra la Cala de Sant Pere y Sant Feliu...»; en el tercer (1717) hom explica que la procesó es traslladà «als llocs de Calassans hont fou y patí martiri» Sant Feliu. En el mateix escrit (1930), Mossèn Font escriu: «li lligaren una pedra de molí al coll; d'aquest detall no hi ha ni la més petita insinuació en el martirologi»⁽⁶⁵⁾.

En el segon escrit (1933), entre altres coses, Mossèn Font diu: «El monestir feia posar sempre en el blasó de la mar una roda de molí amb una palma que significava la creença que Sant Feliu fou tirat a Calassans amb una pedra de molí al coll i salvat miraculosament per mans d'àngels»⁽⁶⁶⁾.

En el tercer (1934) sense detallar gaire més, escriu: «Sant Feliu, segons una venerada i controlada tradició fou tirat a la nostra mar amb una mola lligada al coll des d'una cala, ara anomenada amb motiu del fet Calassanç, amplaçada en el turó conegut per Fortim on hi havia una vila de pagans o no cristians. Els àngels el salvaren i el portaren a la platja»⁽⁶⁷⁾.

(64) HURTEBISE, l.c., p. 34

(65) LLAMBERT FONT, *Sant Feliu de Guixols en altres temps*, «La Costa Brava», Festa Major 1930. Els tres documents que esmenta són: 1) *Llibre Vermell* de l'Arxiu Municipal de Girona, fs. 46v i 47 (equivocadament Font posa fs. 171 i 172; tampoc el document no comença amb la paraula «Relació» sinó «Professó»); 2) M.A. del municipi guixolenc, 1712-21, f. 406v; 3) M.A. id. 1712-1721 f. 333.

(66) LLAMBERT FONT, *L'escut de Sant Feliu*, «La Costa Brava», 18-XI-1933.

(67) LLAMBERT FONT, *L'escut de Sant Feliu de Guixols*, «La Costa Brava» F.M. 1934.

En el quart (1935) es recull la tradició explicada per Patxot⁽⁶⁸⁾ i en el quint (1963) no fa altra cosa que repetir el que ja hem recollit anteriorment⁽⁶⁹⁾.

Mossèn Font, doncs, escriu que el Sant fou tirat al mar de Guíxols; parla de Calassanç, del Fortí i dels Guíxols, però no esmenta el vaixell. Per això podem conjecturar que seguia la tradició del Sant tirat a mar des dels Guíxols, i no des d'un vaixell, tot i ésser aquesta segona explicació la més antiga. És una deducció que fem «ex silentio», però molt coherent en un autor que no estudià a fons el tema. Per això és lògic que es fes ressò de la tradició més vulgaritzada en els temps moderns.

I encara l'any 1944, en el programa oficial de les «Fiestas de Verano» de Sant Feliu de Guíxols, Carles de Bolós, que fou Cronista Oficial de la ciutat de Girona, publicà un article sobre el màrtir Sant Feliu. La portada del programa va il·lustrada amb un bon dibuix en color representant el Sant, degut a la firma de NARMAS (Narcís Masferrer). El dibuix és molt bó, però l'article de Carles de Bolós és exactament no res més que un resum incomplet de les dades que hi ha a l'obra esmentada del canonge Dorca: el Sant tirat, amb una roda de molí al coll, al mar de Sant Feliu de Guíxols des d'un vaixell, però no parla ni del port de l'Abric, ni de Calassanç, ni dels Guíxols. Tot, doncs, igual al que trobem en l'obra del canonge Dorca⁽⁷⁰⁾. No és estrany, així, que el retorn de Carles de Bolós a la versió antiga del vaixell estranyés, de sobte, els guixolencs acostumats més aviat a la versió dels Guíxols. Així ho manifestava Lluís Esteva comentant: «Quan a la nostra ciutat hom donava per bones les primeres versions, Mossèn Carles de Bolós explicava aquesta...»⁽⁷¹⁾.

I després d'això ja no disposem de més documentació pròpiament dita, almenys que nosaltres coneguem.

(68) LLAMBERT FONT, *El salt de la mort*, «Valga'ns Sant Feliu», «La Costa Brava», 13-VII-1935.

(69) LLAMBERT FONT, *La «Poria Ferrada» y «La Torre del Fum»*, «Àncora», F.M. 1963.

(70) CARLES DE BOLÓS i VAYREDA, *Nuestra portada. Sant Félix emergiendo del mar*, «Fiestas de Verano, 1944. Programa Oficial de Sant Feliu de Guíxols».

(71) LLUÍS ESTEVA, *Més sobre l'escut guixolenc*, «Àncora», 11-III-1982.

4. INVENTARI DE LA ICONOGRAFIA RECOLLIDA

Presentem a continuació diverses imatges del Sant, bona part de les quals han estat recollides a Sant Feliu de Guíxols. Són aquestes:

4.1. CLAU DE VOLTA (1443)

Aquesta clau de volta es troba a l'església parroquial de Sant Feliu de Guíxols, cap al fons de la nau central, prop de l'indret on comença

Núm. 1. Clau de volta de l'església parroquial guixolensa (1443).

el cor penjat. Segons la documentació, l'abat Bernat de Torrella, el 1443, acabà aquest tram d'església gòtica que conecta amb la romànica. La

clau de volta corresponent duu esculpida i policromada la imatge del patró Sant Feliu⁽⁷²⁾.

És la primera representació iconogràfica que coneixem en relació al Sant i com hem dit, es troba a Sant Feliu de Guíxols mateix. És, doncs, interessant la descripció d'aquesta imatge. Es tracta d'una figura masculina, amb el cap cobert. Amb la seva mà esquerra aguanta una palma. Amb la dreta, un llibre damunt del pit. El Sant va vestit amb dalmàtica. Completen la representació diverses ones marines, de les quals emergeix una roda de molí.

Res de nou a observar sobre la palma –símbol o atribut genèric dels màrtirs– que indica la victòria i joia celestial assolida pel martiri. Les ones marines recorden el llençament del Sant a mar, fet que es troba en els passioners de Sant Feliu *l'Africà* i que interessava particularment als guixolencs, com hem vist. També s'entén fàcilment la roda de molí: tot i que en la documentació més antiga es parla d'una pedra al coll, ja hem dit que era molt fàcil de convertir aquesta pedra en una roda de molí per la suggestió del passatge evangèlic en el qual Jesucrist parla de la «mola asinaria», lligada al coll de l'escandalós.

Queden dos detalls iconogràfics dignes d'atenció: el llibre i la dalmàtica. Pot tractar-se d'una única significació. Sant Feliu *l'Africà*, no solament és el gran màrtir de Girona, sinó que, segons apareix en la documentació, és «el Doctor, Apòstol i Profeta de Girona»⁽⁷³⁾. Els tres epítets alludeixen a la seva condició de predicador de l'evangeli en les nostres terres, la qual cosa li valgué precisament el martiri. És conegut sobradament que en la iconografia religiosa el llibre és l'atribut comú a tots aquells sants que, d'una manera especial, han contribuït a la difusió de l'evangeli; per aquesta raó mai no falta el llibre en la representació iconogràfica dels apòstols, fundadors, abats, predicadors o escriptors insignes, etc. Sobre aquest atribut –el llibre– no hi ha, doncs, dificultat.

(72) CANO, l.c. f. 141v. i LLUÍS ESTEVA, *Cronologia d'una clau de volta de l'església parroquial (1443)*, «Àncora», 17-XI-1977.

(73) DORCA, l.c., ps. 117-141. Aquest autor troba els tres epítets en els seguidors dels Bolandistes: 1) ROIG i JALPÍ, l.c. a les ps. 12-13 l'anomena «el Apòstol de Gerona» i també «Apòstol y Doctor de Gerona», i ho treu del Martirologi d'Adon; 2) PUJADES, l.c., cap. 74 diu que el Sant es dedicà a l'estudi de les Sagrades Lletres i a predicar la fe catòlica en totes aquestes terres fins a arribar a Girona; per això el tingueren «com Apòstol i Doctor (de docere) i Profeta», i 3) JOSEP MERCADER i BOHIGAS, *Vida e historia de San Narciso*, 1954, ps. 7-14, on diu que el Sant pogué realitzar un apostolat intensíssim com a predicador de la fe cristiana aprofitant un lapse de temps que el sanguinari Rufi s'absentà de Girona per reunir-se amb Dacià que tenia el seu estatge en terres aragoneses.

Deixant de banda la qüestió de la historicitat de dades concretes, una cosa és certa: si el Sant sofrí martiri, cosa històricament certa, és perquè es distingí en la seva labor proselitística i apostòlica a Girona.

Però, ¿què vol representar la dalmàtica, i per què apareix sempre en la imatge de Sant Feliu *l'Africà*? Partint de la base que en la història i evolució de la litúrgia arribà un temps en què la dalmàtica fou la indumentària pròpia dels diaques, aquest atribut iconogràfic planteja la qüestió de la condició personal del Sant. Era seglar o eclesiàstic? La dalmàtica indica que el Sant era diaca? Aquesta qüestió només l'hem trobada escatida en un autor⁽⁷⁴⁾, el qual amb certa raó diu que sobre aquest particular hi ha un gran silenci tant en la documentació antiga com en els escriptors moderns. Això no és rigurosament cert, perquè el mateix Dorca cita Alexandre Lesleo, segons el qual Feliu *l'Africà* era seglar, i esmenta un breviari de Narbona on es llegeix: «Felix gerundensis diaconus». Sigui com sigui, s'imposa la pregunta: la dalmàtica, amb la qual el Sant surt invariablement representat en la iconografia, quin significat té? És que, com han dit alguns autors, hi hagué escriptors antics que confongueren Feliu *l'Africà* amb Feliu, diaca de Sant Narcís? Creiem que no hi ha cap necessitat de recórrer a aquest error per explicar la qüestió de la dalmàtica en la iconografia del Sant.

Hem dit abans que la dalmàtica pot tenir el mateix significat que el llibre. Cal tenir en compte que la institució dels set diaques que es llegeix a la Bíblia la feren els apòstols amb l'expressa finalitat d'administrar les almoines, i així «nosaltres (els apòstols) continuarem dedicats a l'oració i al ministeri de la paraula»⁽⁷⁵⁾. Però no passà molt de temps sense que els papes i més tard els bisbes associessin els diaques al seu ministeri de tal manera que aquests ja no tenien només una funció econòmica-administrativa, sinó que eren uns autèntics predicadors de la fe o doctrina cristiana. Oi més, que en un llarg període de temps de la vida de l'Església succeïa que els bisbes no podien predicar al poble d'alguns llocs perquè ignoraven la llengua o idioma dels nadius i per això es deurién haver associat un diaca coneixedor d'aquest idioma, i aquest diaca era qui exercia el «ministeri de la paraula» o predicació en nom del bisbe. No cal insistir en aquest punt, perquè no és més que un capítol conegut de la història de l'Església.

Amb tot, això no vol pas dir que la dalmàtica que porta un sant en la iconografia sagrada signifiqui d'una manera absoluta que aquest sant és un diaca. Seria una mala interpretació. La dalmàtica, en la iconografia cristiana, tant es troba en un sant diaca, com és Sant Esteve o Sant Llorenç, com en un sant no diaca que es distingís en el «ministeri de la

(74) DORCA, l.c. ps. 155-165.

(75) *Actes dels Apòstols* 6, 1-7.

paraula» o predicació de la fe. I aquest pot ser el cas de Feliu *l'Africà*: si els escriptors el tenien per doctor, apòstol i profeta de l'església de Girona, era congruent que els artistes el pintessin o representessin amb la dalmàtica. En aquest cas l'atribut de la dalmàtica seria perfectament compatible amb la condició seglar de Sant Feliu *l'Africà*, i el llibre i la dalmàtica en aquesta clau de volta que comentem tindrien el mateix significat.

Ara bé, això pot ésser així, però no és pas necessàriament cert, ni molt menys. El canonge Dorca, que, com hem dit, es planteja aquesta qüestió, sembla tenir en això un bon olfacte historiogràfic quan diu que en els primers segles del cristianisme la dalmàtica no era la indumentària litúrgica pròpia dels diaques, sinó que això fou posterior, ja que al principi en algun sentit la dalmàtica fou l'adorn indumentari dels màrtirs, no precisament en vida, sinó després de la seva mort.

Per entendre tot això cal tenir en compte que la dalmàtica era un dels vestits o robes que usaven els romans, des de l'emperador i gent noble fins a la «plebs» rústica. Més o menys rica o adornada, la dalmàtica venia a ser un vestit de mudar. Els romans adoptaren de Dalmàcia aqueixa classe de túnica; d'ací el nom. A l'Edat Mitjana usaven la dalmàtica els reis, els heralds i altres personatges en ocasions solemnes⁽⁷⁶⁾.

Ara bé, com diu Estrabon, «en els primers temps els clergues celebraven les misses vestits amb la indumentària comú», o sigui, que en els actes litúrgics utilitzaven els mateixos vestits que usava la població civil en la vida social corrent. I també era així fora dels actes litúrgics. L'any 428, el papa Innocenci I escrigué als bisbes de les Gàl·lies censurant algunes novetats estranyes que havien introduït en la manera de vestir, i els deia que els eclesiàstics havien de distingir-se, sí, del poble seglar, però «doctrina, non veste», o sigui, la distinció ha de consistir en la doctrina i no en el vestit. Fou més tard, amb la irrupció dels bàrbars, i degut a la seva manera de vestir, quan s'aniria introduïnt la diferència radical entre el vestit civil i l'eclesiàstic. Davant la túnica força més curta i còmoda dels bàrbars, que se'n deia el «sagum», l'Església cominà els clergues a continuar usant els vestits antics: «non *sagis* laicorum more, sed *casulis* utantur»⁽⁷⁷⁾.

Diguem finalment que, confirmant el caràcter honorífic i festiu de la dalmàtica, el *Liber Pontificalis* del segle IV recorda la dalmàtica com

(76) ALCOVER-MOLL, Diccionari català-valencià-balear 4 - 1968, ps. 8-9.

(77) MARIO RIGHETTI, *Historia de la Liturgia*, edició espanyola de B.A.C., 1955, p. 534.

un distintiu d'honor concedit pel papa Silvestre als diaques romans per distingir-los del simple clergat⁽⁷⁸⁾.

Amb aquests antecedents històrics no és difícil d'entendre que entre els honors que es volgueren tributar antigament als màrtirs de la fe cristiana, un d'ells fos que, després de morts, les seves sagrades despulles se sebollissin revestides amb una dalmàtica o «Colobio» de porpra. El canonge Dorca, no sabem amb quina rigorositat històrica recull la dada del papa Eutiquià, mort el 283, el qual, segons conta el papa Sant Damas, no solament enterrà així personalment molts màrtirs, sinó que establí que no se'ls enterrés sense la dalmàtica porprada: «ut quicumque fidelium martyrem sepeliret, sine dalmatica, aut Colobio purpurato, nullatenus sepeliret»⁽⁷⁹⁾.

I hem de reconèixer que aquesta dada està en consonància amb el context històric del tracte o comportament de l'Església referent als màrtirs. Ja hem vist que només a ells –als màrtirs– es donà culte en l'antiguitat cristiana. Però ja des d'un principi, l'Església tingué cura d'assegurar-se de la veracitat del martiri i de l'autenticitat de la tomba on el màrtir havia estat sebollit. Perquè els cossos dels màrtirs en els primers segles de persecució reposaven en nínxols ordinaris, barrejats amb els altres i escalonats al llarg de les grans vies romanes. L'única cosa que es procurava fer era posar la paraula «màrtir» escrita sobre el sepulcre, si el perseguidor no havia previst aquesta contingència i adoptava mesures per a privar-ho. No faltaven casos inclusivament d'una «Martyrum vindicatio», que suposa alguna mena de procés informatiu, per elemental que fos, per assegurar la realitat dels martiris. Això no era necessari en tots els llocs, perquè els fets eren suficientment coneguts i públics, i no hi havia cap inconvenient per fer la «Depositio martyrum», o sigui, la inscripció del nom del màrtir en el catàleg festiu, sobretot més tard quan el culte al màrtir suposava gairebé automàticament l'erecció d'una església a ell dedicada. Més tard arribaren les «Translations martyrum», de les quals ja hem parlat i que ara no interessien.

És, doncs, en aquest context, segons creiem, que cal entendre l'ús de la dalmàtica porprada per revestir el cos del màrtir abans de donar-li sepultura. No era solament un adorn ni un honor que se li volia donar, sinó que volia ésser també un distintiu, un indicatiu cert del martiri.

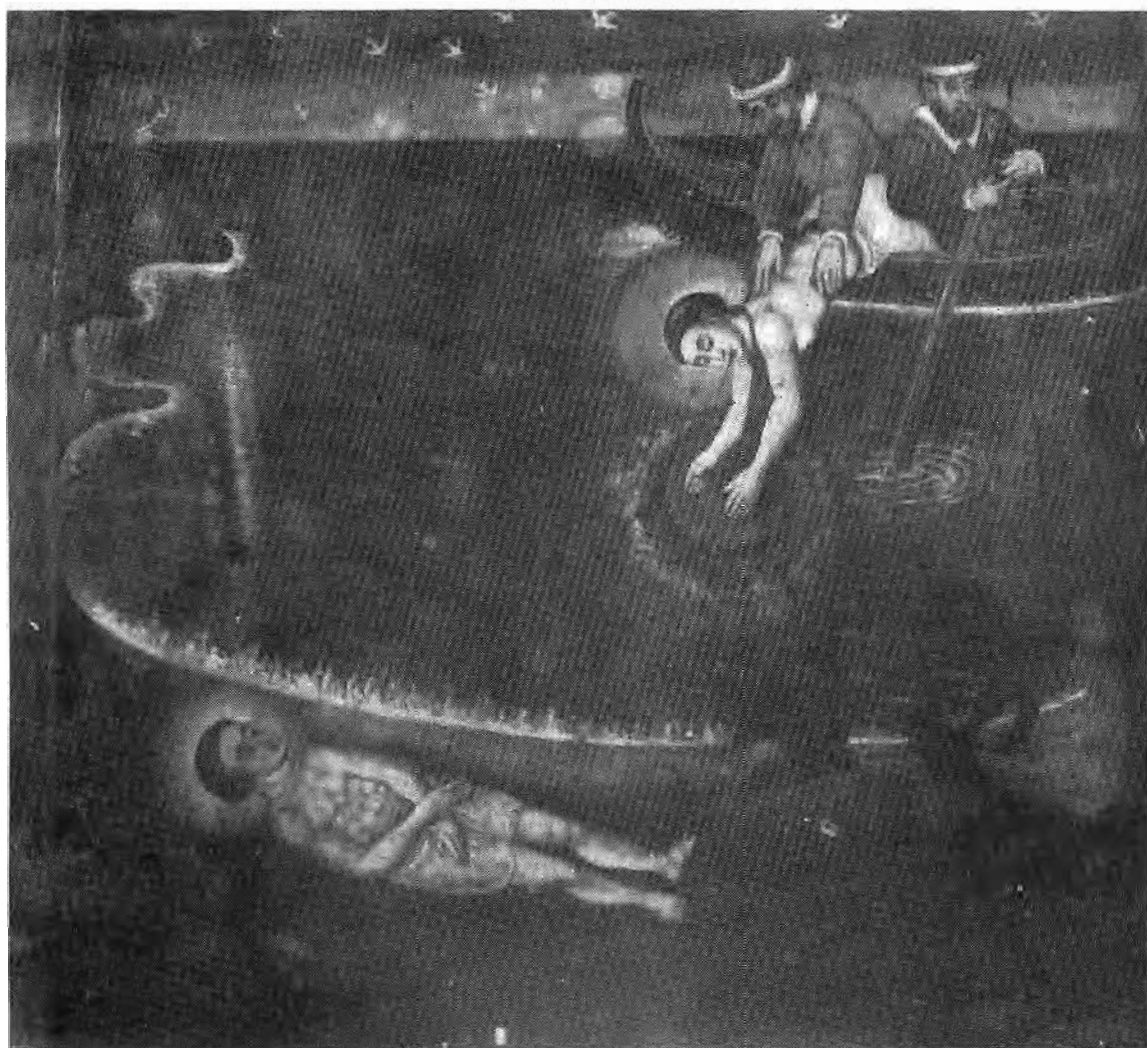
(78) *Liber Pontificalis*, edició Duchesne I, 171, segons consta en nota de l'obra esmentada de Righetti, p. 352.

(79) DORCA, l.c. ps. 163-164. La dalmàtica era una túnica amb mànigues folgades; el «colobio» ho era també, però amb mànigues curtes, i la tunicella ho era igualment, bé que no tenia mànigues.

Si això és veritat –i creiem que ho és– la dalmàtica amb què apareix revestit Sant Feliu *l'Africà* en aquesta clau de volta i en gairebé totes les representacions iconogràfiques del Sant, ni voldria significar que el Sant fos diaca, ni tampoc la seva condició de doctor i apòstol de Girona, sinó més aviat significaria la seva condició de màrtir.

4.2. RETAULE DE SANTA CRISTINA D'ARO (FINAL S. XV – COMENÇAMENT XVI)

Cronològicament potser és la segona representació iconogràfica que coneixem. Es troba a l'església parroquial de Santa Cristina d'Aro d'on sembla que procedeix. Taula pintada, que fou exhibida a l'Exposició d'Art Sagrat Antic, Casa de Cultura, Girona, del 14 d'agost al 29 de setembre del 1965 i figura en el catàleg corresponent amb el núm. 31.

Núm. 2. Retaule de Santa Cristina d'Aro (s. XV-XVI).

Segons l'esmentat catàleg es tracta d'una taula del segle XVII, però mossèn Pere Hugas, rector de Santa Cristina, diu que els entesos la consideren de finals del segle XV o de començament del XVI, data que creiem més probable.

Segons el catàleg, amida 1530 per 828 per 20 mm. i representa el martiri d'un sant diaca. «El artista expuso de un modo muy ingenuo y realista las escenas del martirio del santo diácono. Dada la proximidad con San Feliu de Guíxols y la tradición de que San Félix desde Gerona fue conducido a San Feliu de Guíxols donde fue echado al mar y luego vuolto a Gerona pasando sicmpre por Valle de Aro y dado que la creencia popular atribuyó erróneamente a este santo la cualidad de diácono, creemos que esta tabla y la del número siguiente representan a San Félix de Gerona», diu el catàleg.

En el retaule es veu un bot amb dos saigs: un d'ells està remant i l'altre, des del mateix bot, tira el Sant (que es veu cap per avall amb la mola penjada del coll) al mar. No es veuen roques (representació dels Guíxols) sinó tan sols la platja en la qual hi ha un sant estirat, possible representació de Sant Feliu després del martiri.

Aquesta pintura, per tant, forneix dues dades ben concretes: Sant Feliu *l'Africà* duu la mola, i és tirat al mar des d'una barca. Recordem, però, que desconeixem la data d'aquest retaule.

4.3. RETAULE DE L'EX-COLLEGIATA DE SANT FÈLIX DE GIRONA (1519-1521)

Cronològicament és la tercera representació iconogràfica que coneixem de Sant Feliu *l'Africà*⁽⁸⁰⁾. Es troba actualment al Museu d'Art

(80) JOAN FERRANDO i ROIG, *Iconografía de los Santos, Barcelona, 1950, ps. 109-110, publica una il·lustració fotogràfica d'una pintura en taula del segle XV, que es troba a la vila Uncastillo, de la província de Saragossa, i diu que representa Sant Feliu l'Africà. En aquest cas, ens hauríem d'haver ocupat d'aquesta representació iconogràfica que cronològicament seria la segona més antiga de les que coneixem. Creiem, però, que es tracta d'un error o confusió d'aquest autor, segons ha pogut comprovar el Sr. Francesc Esteva i Cruañas, germà d'un dels dos firmants d'aquest nostre treball, el qual viu a Saragossa i féu expressament una visita a Uncastillo. El viatge no pogué ser més profitós. L'església parroquial està dedicada a Santa Maria, però a l'oest de la vila hi ha el barri anomenat de *San Felices*, en el qual està ubicada l'església de *San Felices*. En aquesta església, que segons el «Catálogo Monumental de España» (Consejo Investigaciones científicas), és una construcció del segle XII, hi ha actualment quatre retaules. Un d'aquests retaules és el de *Sant Felices*, de la segona meitat del segle XV, que es compona de vuit taules de la vida i martiri d'aquest Sant, i d'una cimera on hi ha representat un Calvari. La taula central del retaule representa *San Felices*, i és exactament la mateixa imatge o figura que publicà Joan Ferrando en l'obra esmentada, i que, segons ell, representa Sant Feliu *l'Africà*.*

Però no coincideix el nom del Sant, que a Uncastillo és *San Felices*, i no Sant Feliu *l'Africà*; d'aquest la gent d'Uncastillo ni tan sols n'han sentit a parlar mai. Ni coincideix

Núm. 3. Retaule de Sant Fèlix de Girona (1519-1521). Fotografia de Narcis Soler.

tampoc la hagiografia, ja que tant en el retaule com en el timpà de la porta principal es detalla el martiri de *San Felices*: primer li tallaren les mans i després l'arrossegaren amb un cavall. I això no es troba en els passoners de Sant Feliu l'*Africà*.

Creiem, doncs, que aquest sant màrtir que donà el nom a l'església i al barri de *San Felices* no té res a veure amb Sant Feliu l'*Africà*. Ens hauria agradat trobar en algun santoral algun altre detall històric sobre *San Felices*. No ens ha estat possible; en canvi hem pogut veure que no pocs llocs geogràfics porten el nom d'aquest Sant.

instal·lat al Palau Episcopal de Girona, i és una pintura en taula que formava part del gran i magnífic retaule de l'altar major de l'església de Sant Fèlix, de Girona. És un quadre o taula de notables proporcions (203 x 164 cms.) i, junt amb altres cinc, representen diferents escenes del martiri o turments que sofrí Sant Feliu *l'Africà*. Aquesta taula representa cabalment l'escena del Sant alliberat pels àngels després que fou embarcat en una nau i tirat a mar. Els sis quadres foren pintats per Joan de Borgunya entre 1519 i 1521.

Evidentment, l'artista tragué aquesta escena del martiri del Sant segons la *Llegenda àuria*, com acostumaven a fer els artistes dels grans retaules dels segles XV i XVI.

Al fons del quadre hi ha una gran nau en la qual fou portat el Sant mar endins. A l'altre costat, els àngels duen a mans el Sant que porta dalmàtica. I a primer terme la barca, que meravellosament aparegué i a la qual pujà el Sant. Aquest també porta dalmàtica i una roda de molí penjada a les mans. A la barca hi ha els saigs que havien acomplert les ordres de Rufí.

La roda de molí és un detall iconogràfic que no es troba a la *Llegenda àuria* del segle XIII, però aquesta pintura demostra que a començament del segle XVI ja era una versió vulgaritzada.

4.4. CLAU DE VOLTA (1591-1613)

Aquesta clau de volta es troba a la sagristia de l'església parroquial de Sant Feliu de Guíxols. El 13 de desembre del 1591, diada de Santa Llúcia, començà a edificar-se la «sagristia nova». L'abat Sobraries –que ho fou quatre vegades– beneí la primera pedra. Les obres duraren més del que s'havia previst, car foren acabades el 1613 essent abat Joaquim Bonanat. Per tant, la clau de volta fou esculpida entre 1591 i 1613⁽⁸¹⁾. En ella s'hi veu Sant Feliu *l'Africà*, això és, repeteix el tema ja estudiat en la representació iconogràfica núm. I. La representació, però, no és idèntica en les dues claus. En aquesta de la sagristia el Sant té la cara girada vers el seu costat esquerre; porta també dalmàtica, amb la seva mà esquerra aguanta la palma del martiri i, amb la dreta, aguanta un llibre que li ve sota l'aixella. A la part esquerra del Sant es veu un tros d'una roda de molí, la qual apunta només a la part inferior de la figura. No s'hi veuen les ones marines.

(81) LLUÍS ESTEVA, *La sagristia del Monestir (1591-1613)*, «Quaderns d'Informació Municipal», Sant Feliu de Guíxols, núm. 9, febrer del 1980.

Núm. 4. Clau de volta de l'església parroquial guixolenc (1591-1613).

No trobem, doncs, en aquesta clau de volta cap detall iconogràfic que no hàgim explicat anteriorment.

4.5. GRAVAT SOBRE COURE (S. XVII)

Benet Albertí fou delineant de Sant Feliu de Guíxols i particularment donava classes de dibuix. Segons Agustí Casas, Benet Albertí realitzà aquest dibuix servint-se d'un gravat de coure que «pot remuntar-se a les darreries del segle XVII»⁽⁸²⁾.

(82) LLUÍS ESTEVA I CRUAÑAS, *Les creus de terme de Sant Feliu de Guíxols*, «Estudis sobre temes del Baix Empordà», núm. 2, 1983, p. 84, nota 7.

Aquest dibuix representa, al fons, la ciutat emmurallada de Sant Feliu de Guíxols amb l'ampla platja –que en bona part avui és el Passeig del Mar– on s'hi veu la Creu del Mar. I en primer terme hi ha el mar i

Núm. 5. Gravat sobre coure (s. XVII). Còpia de Benet Alberti.

la representació del martiri i miracle de Sant Feliu *l'Africà*, salvat de les aigües per la intercessió dels àngels.

Es tracta d'una representació iconogràfica basada, com és lògic, en la literatura hagiogràfica del Sant, però feta molt lliurement. En el mar s'hi veuen algunes barques i un vaixell. Altrament a cada costat hi ha una muntanya o turó elevat. És difícil saber si l'autor del gravat volia rememorar la versió del llençament des del vaixell o des dels Guíxols. O potser ni una cosa ni l'altra, sinó simplement volgué representar el salvament del Sant, ambientat en el context geogràfic de la població de Sant Feliu de Guíxols. Això creiem que és el més probable.

Des del punt de vista hagiogràfic la cosa més clara en aquest gravat és efectivament el salvament del Sant a mans d'àngels. El Sant porta un gran nimbe, dalmàtica i la roda de molí que li penja del coll amb una corda. Tres àngels el rodegen. Un, ajupit, aguanta el Sant i la mola. Els altres dos, amb les ales esteses, l'enlairen; un d'ells porta la palma del martiri i l'altre, la corona de la victòria. De tots aquests atributs del Sant ja n'hem parlat suficientment. Només volem observar que a començament del segle XVII ja el P. Cano –i és la primera vegada que ho hem trobat a la documentació– parla de la roda del molí, i diu que aquest atribut l'ha vist en les representacions pictòriques antigues, com realment, segons hem vist, era així.

4.6. BOIX (1798)

En aquesta primera patent de sanitat⁽⁸³⁾ que esmentem es veu una imatge del Sant, nimbat, vestit amb dalmàtica, bé que més aviat és tunicella; amb la seva mà esquerra aguanta el llibre i, amb la dreta, la palma. No hi falta, tampoc, la roda de molí penjada al coll. Fins ací no podríem afegir res al que ja hem comentat anteriorment.

En canvi, trobem en aquesta representació un element o atribut que mereix atenció. Es tracta d'un esvelt obelisc, un edifici i muntanyes al fons i, al davant, un pont sobre l'aigua d'un riu. Val la pena dir alguna

(83) És sabut que els ajuntaments de poblacions costeres, vetllant pel control de la sanitat, expedien uns certificats en els quals feien constar «como sale del Puerto de esta Villa donde (á Dios gracias) hay sanidad, sin sospecha ni de Peste ni de otro mal contagioso» i, com a dades complementàries, s'especificava la data de sortida, el nom de l'embarcació, nombre de tripulants, quina era la càrrega que duia i el port on es dirigia. Aquest certificats es coneixien amb el nom de patents o butlletes de sanitat i anaven degudament signades pel secretari de l'ajuntament i segellades amb l'escut de la vila.

A Sant Feliu de Guíxols se'n conserven moltes d'aquestes patents, de les quals n'esmentem cinc perquè van impreses amb unes magnífiques representacions del màrtir Sant Feliu, patró de la ciutat.

cosa sobre això, perquè ho trobem repetit en altres patents de l'ajuntament de Sant Feliu de Guíxols i, fins i tot, en algun boix i dibuix dels que illustren diversos exemplars de goigs dedicats al Sant.

Aquests atributs són fruit d'un error que hom introduí, no sabem de quina manera, en la iconografia de Sant Feliu *l'Africà*. En realitat són atributs d'un altre Sant Feliu, un prevere o sacerdot romà que morí decapitat a la via Ostiense, la festivitat del qual se celebra el 30 d'agost.

Ostia era una antiga ciutat romana situada a la desembocadura del riu Tíber. Era el port natural de Roma i havia estat enriquida per l'emperador August amb tota mena d'edificis, i més tard fou convertida en centre de residències sumptuoses de patricis i nobles⁽⁸⁴⁾. Es comprèn, doncs, l'obelisc, el riu, el pont i un edifici sumptuós en la iconografia del Sant que fou decapitat a la vida Ostiense, on també, anys abans, ho havia estat Sant Pau. En aquestes vies s'hi trobaven els cementiris o necròpolis romanes, i això facilitava l'enterrament dels que morien executats en aquests llocs.

La coincidència d'ambdós noms Fèlix facilità, sens dubte, aquest error o confusió; això demostra, una vegada més, la circumspecció amb la qual cal analitzar el contingut hagiogràfic, tant en els textos literaris com en la iconografia dels sants.

Núms. 6 i 7. Boixos dels anys 1798 i 1804, respectivament. AHMSF, patents de sanitat.

(84) *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. II, 1978, p.33.

Diguem, finalment, que aquesta patent de sanitat es troba datada ja el 13 d'abril del 1798. Però igualment n'hem vistes del 18-X-1800, del 7-VII-1802 i del 14-VIII-1803.

4.7. BOIX (1804)

És una altra representació de Sant Fèlix *l'Africà* que es troba en unes patents de sanitat, corresponents al 3-V-1804, 12-I-1805, 15-IX-1815 i 15-VII-1820. Joaquim Pla i Cargol reproduí la del 12-I-1805⁽⁸⁵⁾.

Substancialment té el mateix contingut iconogràfic que el de la patent anterior. El Sant amb els mateixos atributs, l'edifici, les muntanyes i l'obelisc, però no hi ha representat el riu. Seria sobrer, doncs, qualsevol comentari.

4.8. BOIX (1805)

Diríem que és semblant a la representació iconogràfica anterior, també estampada en una butlleta de sanitat de l'ajuntament de Sant Feliu de Guíxols. Hi ha només una petita diferència: sota l'obelisc s'hi llegeixen les inicials J.P.F., segurament del nom i cognoms de l'autor del dibuix. És datada el 20 de gener del 1805.

També el reproduïx Pla i Cargol en la seva esmentada obra com una il·lustració d'uns «Goigs del Gloriós S. Feliu Africà», sortit de la «Impremta i Llibreria que Josep Franquet i Serra, carrer de la Argenteria, 26, Girona»⁽⁸⁶⁾. I és curiós que en el text d'aquests goigs, dels quals no es diu l'autor, es fa només una lleugera referència a la submersió del Sant en alta mar i al seu alliberament «per mans de Àngel» i no es parla per res de Sant Feliu de Guíxols. És a dir, l'autor de la lletra recull detalls de *Llegenda àuria* del segle XIII i, en canvi, sembla desconèixer tota la literatura posterior referida a la vila guixolenca.

4.9. BOIX

Aquest boix també és reproduït en el llibre esmentat de Pla i Cargol⁽⁸⁷⁾ i, segons explica aquest autor, aleshores era propietat del Sr. Colls. S'assembla bastant al descrit en el núm. anterior; per això suposem que un d'ells és còpia de l'altre, bé que no sabem quin és l'original. Sota

(85) JOAQUIM PLA i CARGOL, *Santos Màrtires de Gerona*, 1955, p. 32

(86) PLA i CARGOL, l.c., p. 31.

(87) PLA i CARGOL, l.c., p. 39.

BOLETA DE

SANIDAD.

EL MAGNIFICO AYUNTAMIENTO
de Bayle, y Regidores de la Real Villa de San Feliu
de Guixols, Obispado, y Corregimiento de Gerona,
salud, &c.

Certifica, como sale del Puerto de esta Villa donde (á Dios gracias)
hay sanidad, sin sospecha ni de Peste ni de otro mal contagioso

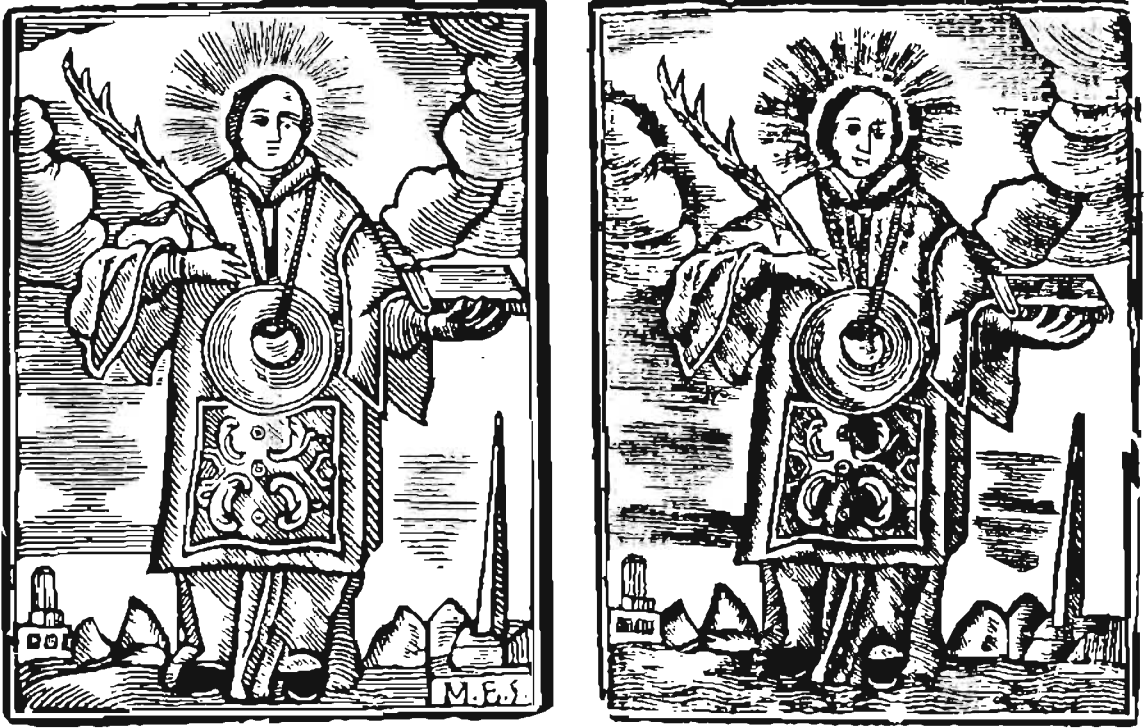
*El Sr. Cte. n. Gorgoll de
esta, que con su laud n.
La virgen del Provario
y cinco Ind. en todo de trip n.
para á Tarragona con trizo*

Por lo que se despacha la presente firmada por el
Escribano, y Secretario de la Villa, sellada con el
Sello de ella, á 20. de *Mayo* de 1805

J. P. F.
Excmo. Sr. D. J. P. F.

l'obelisc, aquest duu les inicials M.E.S. Pel demés, tampoc no trobem en aquesta representació res que no hàgim comentat anteriorment.

Núms. 9 i 10. Boixos. El primer fou publicat per J. Pla i Cargol; el segon és d'una patent de sanitat de l'AHMSF.

4.10 BOIX (1805)

Aquesta representació iconogràfica es troba en dues butlletes de sanitat: una, del 20-1-1805 i l'altre, del 22-IV-1819. És semblant a la dels dos boixos descrits anteriorment (núms. 4.9 i 4.10), però aquest no duu signatura. També hi ha algunes altres petites diferències sense importància. Tampoc ací, doncs, no hem de fer cap comentari especial: del nimbe, la dalmàtica, la roda de molí, el llibre, la palma, l'obelisc, l'edifici i les muntanyes ja n'hem donat l'explicació.

4.11. BOIX. SANT FÈLIX ROMÀ

Aquest gravat al boix es troba a l'Arxiu Històric de la Ciutat, de Barcelona. Joan Ferrando i Roig el reproduí en la seva obra *Iconografía de los Santos*⁽⁸⁸⁾. Representa Sant Fèlix Romà, aquell sacerdot

(88) FERRANDO, l.c., p. 109.

martiritzat, segons que sembla, a principis del segle IV, del qual hem parlat anteriorment.

Com es veu, el Sant vesteix sotana i ample roquet, i porta el cap cobert amb un bonet de puntes, molt clàssic en el nostre país. Fins ací hem parlat d'atributs sacerdotals. Però la palma de la seva mà dreta, l'edifici al fons amb unes muntanyes, l'obelisc i el pont per sota del qual passa l'aigua d'un riu, són atributs del seu martiri en la via ostiense, fora de la ciutat on desemboca el Tíber al mar Mediterrani.

Es tracta, doncs, de la representació iconogràfica de Sant Fèlix Romà. Tot i que no té res a veure amb Sant Feliu *l'Africà*, ja hem pogut veure com aquests elements hagiogràfics del martiri del Fèlix Romà passaren a reproduir-se i barrejar-se amb els de Fèlix *l'Africà*. Hem volgut reproduir aquí aquest gravat al boix, perquè es vegi la necessitat d'una anàlisi detinguda per a descobrir i evitar confusions d'aquesta mena en la iconografia sagrada i sobretot en la dels sants.

Núms. 11 i 12. Sant Feliu Romà i segell parroquial, respectivament.

4.12. SEGELL PARROQUIAL (1852)

Aquesta representació iconogràfica del nostre Sant és del 1852 i l'hem vista impresa en els papers d'ofici i empremtada amb tinta de

tampó mitjançant negatiu de goma en altres documents de la parròquia. El notari guixolenc Maria Josep Sala anotà aquesta notícia que conté la definició justa del segell esmentat:

«Este curato en Agosto (1852) ha empezado a usar sello con la figura de nuestro patrón S. Felio el Africano con dalmática y de pie sobre las olas del mar; lleva la palma en la mano derecha y sostiene la rueda de molino con la izquierda. Este sello es oval; tiene una pulgada de alto y esta leyenda circular: «Curato de S. Feliu de Guixols. Obispado de Gerona». Las antiguas láminas representaban nuestro mártir con palma en la misma mano, un libro en la otra y con la Rueda de molino colgada al cuello»⁽⁸⁹⁾.

Ha desaparegut, doncs, en aquesta representació l'atribut del llibre que no ha faltat en cap iconografia estàtica del Sant. És natural que no es trobi el llibre en els casos d'una expressió dinàmica, com és el quadre del retaule de Sant Fèlix de Girona i el gravat de coure del segle XVII, en els quals es representa l'escena del Sant salvat de les aigües per mans d'àngels. El mateix notari que escriví el text transcrit fa notar, com una mica estrany, aquesta absència del llibre. Però és molt freqüent en la iconografia dels sants l'elecció, adés d'uns i adés d'altres atributs, a gust del pintor o del dibuixant.

És evident, però, que en aquest segell parroquial no hi ha cap més novetat iconogràfica que mereixi la nostra atenció especial.

4.13. GOIGS

Amb aquests comença una col·lecció de vuit representacions o imatges de Sant Feliu *l'Africà* impreses en tants altres goigs que es cantaven o es canten en diferents indrets, alguns d'ells fora del bisbat de Girona.

Per aquesta primera representació sabem que el Sant és patró i titular de la parròquia de Canovelles (arquebisbat de Barcelona). Desconeixem la data de la seva impressió, però no és anterior a l'any 1964, ja que fou en aquest any que Barcelona, que era un dels bisbats de la província eclesiàstica Tarraconense, fou erigida en arquebisbat sense sufragànies, subjecte directament a la Seu Apostòlica.

En el text s'esmenta Àfrica, Sant Cugat, Girona i es diu que Rufí manà «que fosseu en mar llençat / amb una mola lligat». El Sant porta

(89) MARIA JOSEP SALA, *Memorias históricas de la villa de San Feliu de Guixols*, ms. del segle passat. AHMSF, sec. XXXII, lligall 10, p. 41 v., núm. 283.

dalmàtica, palma a la seva mà dreta, llibre a l'esquerra, gros nimbe circular, i la roda de molí que li penja del braç esquerre. Fins aquí cap novetat. L'anagrama IHS que hi ha a la part inferior de la dalmàtica és un adorn molt normal en la indumentària litúrgica d'aquesta època. En canvi, no gosariem dir què representa especialment l'edifici que es veu a la dreta del Sant.

Núms. 13 i 14. Sant Feliu segons uns goigs de Canovelles i uns altres de Terrassola. Còpies facilitades per «la Caixa», sucursal de St. F. G.

4.14. GOIGS

El títol d'aquests goigs diu explícitament que són dedicats a Sant Feliu *l'Africà* i es canten a Terrassola, del bisbat de Vic. Aquesta localitat té avui el nom de «Terrassola de la Plana» i fou una antiga quadra o força del municipi de Seva.

És una representació molt simple del Sant. Porta dalmàtica, una palma a la seva mà dreta i amb l'esquerra aguanta una roda de molí. A l'altura del pit, la dalmàtica ostenta un simple adorn que consisteix en un crismó: l'anagrama de Crist i l'Alfa i Omega intercalades.

Res de nou, doncs, no hi ha per comentar en aquesta imatge.

4.15. GOIGS

Aquest goigs és de la parròquia de Sant Feliu Sasserra, bisbat de Vic. L'exemplar que tenim duu la data: maig de 1960, però els dibuixos creiem que són de data més reculada. En el text també s'esmenta Àfrica, Sant Cugat, Girona i es diu que «el tirà ben promptament / manà lllarçar-vos al mar / amb la mola juntament/». La imatge porta una gran dalmàtica, maniple a la seva mà dreta alçada fins al pit, palma i llibre sostinguts per la mà esquerra, i la roda de molí a la part inferior dreta del Sant.

Núms. 15 i 17. Sant Feliu segons uns goigs de Sant Feliu Sasserra (còpia de «la Caixa») i uns altres de Xàtiva (original facilitat per Antoni Blanch).

4.16. GOIGS

Com diu el text literari, aquests goigs es cantaven a la capella de la Verneda sufragània de la parròquia d'Osormort, del bisbat de Vic.

Aquesta parròquia i ajuntament de Sant Sadurní d'Osormort estan situats a la comarca de les Guilleries, a la dreta de la Riera Major, afluent del Ter.

La imatge al boig que encapçala aquest goigs és exactament igual a la que hem trobat en el boix núm. 3, que hi ha a la butlleta de sanitat de Sant Feliu de Guíxols despatxada el 20 de gener de 1805. És doncs, una barreja dels atributs de Sant Feliu *l'Africà* i dels de Sant Fèlix *Romà*. No hi falten, sota l'obelisc, les inicials de l'autor: J.P.F.

En el text s'esmenta Àfrica, Barcelona, Sant Cugat, Empúries, Girona i es diu: «Pels satèlits de Rufí, / D'ella (la presó) a Guíxols sou portat / Qui llençar-vos decidí / dins del mar ben cordillat, / En el lloc de Calasant /»

4.17. GOIGS

És encapçalat amb una imatge del Sant i aquestes paraules: «Gozos al glorioso mártir S. Félix, Patrón de Játiva», i no porta data.

Xàtiva és una ciutat històrica, que avui pertany a la província de València, però ella mateixa havia estat per poc temps capital d'una província creada pel govern liberal del 1822, abolida l'any 1832 amb la reacció absolutista. I és a la ciutat alta de la postconquesta on hi hagué l'antiga seu visigòtica de Sant Feliu de Xàtiva, la qual possiblement desaparegué amb la invansió aràbiga i ja no tornà a reconstruir-se. La ciutat anà davallant fins a l'actual Albareda, on es troba avui l'església principal coneguda per la seu de Santa Maria, erigida en col·legiata l'any 1413 pel papa Luna des de Penyíscola⁽⁹⁰⁾.

No hi ha pas dubte que l'antic patró de Xàtiva és Sant Feliu *l'Africà*. El text dels Goigs exclou el més petit dubte: «Desde tierras africanas (...) rumbo a costas catalanas (...) y por Gerona arrastrado (...) El colérico Daciano (...) al mar eres arrojado y por Angeles sacado».

No parla, però, de Sant Feliu de Guíxols.

La imatge del Sant que il·lustra aquesta edició dels Goigs és molt simple: porta dalmàtica, aguanta amb la seva mà dreta la roda de molí situada a la part inferior, i a la mà esquerra sembla que només hi duu la palma del martiri. Ignorem la data de composició d'aquests goigs, però com que hi ha constància expressa de l'autor de la lletra (Dolors Conejero Hinojosa) i de la música (Jesús Blanquer Ramon) creiem que són d'època força moderna.

(90) *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 15, 1980, ps. 711-715.

4.18 GOIGS

També són d'època molt recent aquests «Goigs del gloriós màrtir Sant Feliu l'Africà, patró de la ciutat de Sant Feliu de Guíxols».

GOIGS DEL GLORIÓS MÀRTIR
SANT FELIU AFRICÀ
PATRO DE LA CIUTAT DE SANT FELIU DE GUÍXOLS

Puix entre els Sants viviu
gasant d'eterna alegria;
sigueu nostre ajut i guia
Patró i Màrtir Sant Feliu

Li porta un anhel fet flama
per sembrar solcs de dolor
amb vostra sang africana,
cerçant la persecució
a nostra terra veniu
Catalunya se'n gloria.

De tot cor vos anhelàreu
del màrtir la corona;
i amb gran goig arribàreu
a la noble Barcelona,
per confessar al Déu viu
en qui vostre cor confia.

Amb valor de cristià
—era l'amor que us portava—
us presentau al tirà
quan a Girona arribava.
Torments terribles sofriu
amb singular valentia.

Des dels Guixols sou bencall
al mar, amb una gran moxa
Un àngel des del Cel vola

V. *Ora pro nobis beate Felix.*

CREMUS — Deus qui Beatorum Felicem vehementi Martyrii studio inflammasti, cordibus nostris coales-
tis Patrice amorem infunde, ut ubi es nec prosperis, nec adversis abducamur. — Per Dominum.

I a la pietat us ha portat
que en honor vostra es dir
"Calassans" des d'aquell dia

Santifiqueu vos la via
que rossogant per la pols,
sembréu de carn i de vida.
Per Déu tot màrtir és dolc
i aquest que ara sofriu
és del per vos ja obria.

Vostra glòria per tot brilla
amb fulgent excelssitud
Feu-nos l'ànima senzilla
i ben fermes en la virtut.
Aquest poble beateu
que en vostra ajut confia

A centenars s'enumeren
en tota la Cristiandat
els pobles que us veneren
per Son Padró i Advocat
de cap altre Sant s'escriu
Glòria amb tal regalía

Puix entre els Sants viviu
gasant d'eterna alegria;
sigueu nostre ajut i guia
Patró i Màrtir Sant Feliu

R/. *Et digni efficiamur pro-
missionibus Christi.*

Núm. 18. Goigs de la casa Dalmau Carles. Original facilitat per Joan Soler i Tobella.

Impresos als obradors de Dalmau Carles Pla de Girona, són magníficament il·lustrats amb sis xilografies del Sr. Joaquim Pla i Dalmau.

Una d'aquestes xilografies és l'escut de la ciutat, aprovat per l'ajuntament guixolenc el 1950, escut que recentment ha estat anul·lat⁽⁹¹⁾. Una altra vol representar el monestir de Sant Feliu, concretament la porta ferrada. I entre aquestes dues hi ha la il·lustració principal que representa el Sant amb els següents atributs; palma, roda de molí lligada al coll, obelisc, muntanya amb una ermita al damunt que pot ser Sant Elm. Com és veu, ve a ser un teixit o barreja de coses mal relacionades. Hem sabut que aquests goigs els encarregà Mn. Llambert Font, i ell fou qui suggerí a l'autor de les il·lustracions aquests detalls.

Sota la del Sant, hi ha posades verticalment tres il·lustracions més. La primera representa el llençament del Sant a mar des de l'altell dels Guíxols. Segurament és la més reeixida d'aquestes xilografies pel seu extraordinari dinamisme.

La segona representa la conquesta de Mallorca. Es veuen les muralles al fons, un personatge a cavall que deu ser el rei Jaume I i un seu escuder a peu, amb llança. Davant el Conqueridor hi ha dos moros que es rendeixen: un d'ells, agenollat, entrega la clau de la població.

La tercera, representa la batalla de Lepant. Es veu clarament la mitja lluna d'un vaixell, al fons de la il·lustració. A primer pla, un vaixell amb estendards barrats i la creu en mig d'una resplendor.

Aquestes dues il·lustracions últimes es relacionen amb la història de la ciutat de Sant Feliu de Guíxols i no pas directament amb Sant Feliu *l'Africà*. De tothom és coneguda la participació guixolenc en aquestes dues accions bèl·liques, la de Mallorca i la de Lepant. Aquest era un tema preferit de Mn. Llambert Font, el qual trobava inclusivament simbolitzada aquesta participació guixolenc en les dues creus vermelles que es troben en força exemplars de l'escut de la ciutat, cosa que ens sembla molt difícil, per no dir impossible de demostrar.

El text dels goigs és molt explícit respecte del Sant: «amb vostra sang africana (...) amb gran goig arribàreu a la noble Barcelona (...) us presenten al tirà quan a Girona arribava (...) Des dels Guíxols sou llançat al mar amb una gran mola. Un àngel des del Cel vola i a la platja us ha portat que en honra vostra es diu Calassans des d'aquell dia...». De tots aquests detalls «històrics» ja n'hem parlat suficientment.

(91) LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS, *L'escut d'armes de Sant Feliu de Guíxols*, 1982, ps. 74-76.

4.19. GOIGS

Aquests goigs, com es pot veure, són de la parròquia de Rocabruna, del bisbat de Girona. Rocabruna era del municipi de Beget, però actualment tot aquest antic municipi està annexionat al municipi de Camprodon.

Pel que fa a la il·lustració, és de les més simples que hem trobat, ja que només trobem tres atributs del Sant: Una gran dalmàtica, el llibre a la seva mà esquerra i la palma a la dreta.

No sabem exactament què volen significar els edificis que hi ha al fons de la il·lustració. Certament no vol pas representar Rocabruna.

En canvi, el text d'aquests Goigs és ple de detalls referents a la vida del Sant. Subratllem només que en ells es diu: «Profeta, apòstol, doctor de l'Empordà i de Girona». I es veu la facilitat amb què uns goigs es copiaven d'uns altres quan diu: «Des de Guíxols sou tirat al mar amb una gran mola, vostre àngel lliurador vola...» Aquests goigs de Rocabruna estan datats a Girona, 8 de juny de 1901, a efectes d'autorització eclesiàstica, però foren impressos a la impremta Bonet d'Olot l'any 1959. I com a cosa d'interès pel que hem trobat anteriorment, volem dir que en molts pergamins trobem que la parròquia de Rocabruna estava dedicada a Sant Pere i Sant Feliu.

Núms. 19 i 20. Sant Feliu segons uns goigs de Rocabruna i uns altres de Beuda. Còpies facilitades per «la Caixa», sucursal de St. F. G.

4.20. GOIGS

Aquests goigs són de l'església parroquial de Beuda, del bisbat de Girona, situada sota la serralada de la Mare de Déu del Mont. La música és de l'illustre musicòleg Mossèn Francesc Baldelló. La lletra, en canvi, és una còpia servil dels goigs de Rocabrana i, per tant, dedicada a Sant Feliu *l'Africà*, titular de la parròquia de Beuda, del qual també es diu: «al mar, amb una gran mola, des de Guíxols sou llençat...» Tot amb tot, en aquesta il·lustració dels goigs de Beuda, igual que en la dels goigs de Rocabrana, la roda de molí no es veu enlloc.

Però és molt curiosa aquesta il·lustració iconogràfica dels goigs de Beuda, en la qual es representa el Sant vestit amb dalmàtica, palma del martiri a la seva mà dreta, i grossa graella a la mà esquerra. Tothom sap que la graella no és un atribut iconogràfic de Sant Feliu *l'Africà*, sinó de Sant Llorenç, el famós diaca del papa Sixte II. Amb això es fa patent la facilitat de despistar-se que tenien autors i artistes quan es tractava de l'hagiografia i de la iconografia dels sants respectivament.

4.21. DIBUIX DE NARMAS (1944)

NARMAS (pseudònim del dibuixant Narcís Masferrer) és l'autor d'aquesta representació iconogràfica del nostre Sant. Fou publicada per primer cop, a quatre tintes, a la portada del «Programa Oficial de las Fiestas de Verano», 1944, de Sant Feliu de Guíxols. És una magnífica representació de Sant Feliu *l'Africà*. La figura del Sant emergeix en mig de núvols, evocant la victòria del màrtir. Porta dalmàtica, una roda de molí que li penja del coll, el llibre a la seva mà esquerra i la palma a la mà dreta. Al fons, el mar amb un vaixell a un costat, i, a l'altre, el final de la Punta de Garbí.

A la part inferior i a primer terme, la punta dels Guíxols amb l'edifici del Salvament de Nàufregs i dos norais per a amarrar vaixells; i més lluny, el perfil del Molí de les Forques. Entre el norai de la dreta del lector i el Salvament es veu una part fosca: era el lloc per on –segons la tradició moderna– havia sortit el Sant que fou llençat pel costat de Calassanç, foradà la muntanyeta dels Guíxols i sortí al costat de llevant del port de l'Abriç.

Coneixem dues altres representacions del nostre Sant fetes pel mateix Narcís Masferrer. No les reproduïm perquè no aportem res de nou. Una és a la portada de «Símbolo», de Sant Feliu de Guíxols, núm. de Festa Major del 1954 i és imitació del gravat de coure (núm. 5 del

nostre inventari); l'altra és un dibuix més senzill que fou publicat també a «Símbolo», Festa Major de 1950.

Núm. 21. Representació correcta de Sant Feliu l'Africà. Dibuix de NARMAS fet el 1944.

-4.22. TALLA (1949)

Fou encarregada a Nolasc Valls i beneïda pel Sr. Bisbe el dia de la Festa Major del 1949. El Sant duu dalmàtica, un llibre a la seva mà esquerra i, amb la dreta aguanta la corda que va lligada a la mola. Actualment és a la capella de Sant Feliu, a una punta del creuer, al costat de la porta d'entrada a la sagristia. Amida 1,60 m. d'alçària.

Núm. 22. Sant Feliu segons una talla de Nolasc Valls. Còpia facilitada per mossèn Josep M. Cervera i Berta.

4.21.DIVERSOS

El nombre de representacions iconogràfiques que coneixem del nostre Sant és elevat i divers especialment en els goigs; també ho és en els respectius textos, bé que alguns són calcats dels altres, amb breus modificacions.

Amb tot, anem a ressenyar, de manera abreujada, alguns dels goigs que hem pogut examinar i que també són dedicats a Sant Feliu *l'Africà*. Són aquests:

a) Alella. «Goigs a Sant Feliu, Màrtir, Patró d'Alella que es venera a l'església parroquial», 1959. Text antic, revisat. Música de L. Mª Millet. Ornamentació: Batllori Jofré. El dibuix és el mateix que el de Canovelles (nostre núm. 13). Al darrera hi ha el facsímil d'una de les primitives edicions. Text parcial: «...De vostra pell cruelment / amb garfis sou despullat, / ...Llançat en el fons del mar / amb contrapès d'una mola / ...lliure a la platja veniu/»

b) Balma. «Goigs en llaor del gloriós màrtir Sant Feliu Africà». Sense dibuix. Editorial Balma, sense data. Música de Mn. Francesc Baldelló, prev. Text parcial: «Al mar amb una gran mola, / des de Guíxols sou llançat, / Però prest sou rescatat / per un àngel que se'n vola».

c) Constantí, Tarragona. «Goigs en llaor de Sant Feliu, màrtir africà, Patró de la vila de Constantí». Sense dibuix ni data. Signa R. Bergadà. Text parcial: «Ben lligat i amb una mola / sou tirat de cap a mar, / mes el cel vos aconsola / i vos cuida a deslligar; / n'és el cel qui us fa trobar / damunt l'aigua, bell camí...»

d) Sant Quirze de Galliners. «Goigs en honor de Sant Feliu Compatró de la Parròquia de Sant Quirze de Galliners, que es canten en l'antiga sufragània anomenada Sant Feliuet de Vilamilanys». Sense data. J. Sallent, Sucr. Sabadell. Text parcial: «...i amb forts garfis fan obrir / vostre cos tot llastimat, / ...Cap a Guíxols vos portaren / cruelment arrossegat, / i amb grossa mola lligat / vostre cos al mar llençaren; / mes prop a la riera eixireu / de Calasans que us volia...»

e) Sabassona. «Goigs a lloança de Sant Feliu *Africà*, màrtir, que es canten a la seva capella de Sabassona, Parròquia de Tabèrnoles, Bisbat de Vich», 1960. Impremta Bassols, Vic. Lletra de Mossèn Lluís Alemany, Prev. Text parcial: «...Consumat la seva gesta / el butxí mana lligar / una mola a vostra testa / i així us llença dins del mar. / Mes l'onada us escopia / i a flor d'aigua prest eixiu...»

f) Torelló. «Goigs al Gloriós Màrtir Sant Feliu, Africà, Patró de la

Parròquia de Torelló». Edició de «Amics dels Goigs», sense data. Dibuixos de Joan Rifà. Lletre de Joan Castells. Música de Ramon Vila, Pbre. Text parcial: «Lligat a una pesant mola / sou de cap llençat al mar; / lleu com una banderola / hi floteu, pregant encar; / com si el mar fos d'artifici / i no us vulgui ser nociu...»⁽⁹²⁾.

5. CONCLUSIONS

I. Cal reconèixer una rigorosa historicitat a l'existència i martiri de Sant Feliu *l'Africà* que, en la literatura antiga, hom anomena amb més propietat «Felix Gerundensis». Amb la mateixa garantia històrica sabem que la celebració del seu natalici o mort martirial es commemorava el dia 1 d'agost, data que ací no ha variat; i no solament es commemorava a Girona, sinó que el culte al màrtir era general.

II. No passa, en canvi, d'ésser una piadosa tradició post-visigòtica –com l'ha qualificada Pere de Palol– la «Passió sancti Felicis». El seu origen en el segle VII fa sospitar de la seva veracitat històrica, i l'examen crític del seu contingut intrínsec és també d'un resultat negatiu. Mossèn Fàbrega ha demostrat que aquesta tradició es composà a base d'una «passió de comuni» o textos que servien per a qualsevol màrtir de l'època. Més concretament el text de Sant Feliu *l'Africà* està calcat del text de la passió de Sant Vicenç de València, essent aquest dos textos vertaders llocs comuns.

III. Si ja el propi llençament a mar pertany al passioner de Feliu *l'Africà* i per tant, històricament no és prou fiable, menys encara ho és la localització del lloc martirial a Sant Feliu de Guíxols, que procedeix d'una tradició molt més tardana i amb diverses versions: la més antiga, que és la del vaixell, i la que trobem vulgaritzada, més ençà, que és el llençament des de l'esperó marítim dels Guíxols.

IV. Tampoc la iconografia no forneix cap més element de judici en aquesta qüestió històrica. La més antiga representació iconogràfica que coneixem és de mitjan segle XV; per tant, molt tardana. Els atributs que apareixen en aquesta iconografia, adés són atributs comuns, com el llibre, la palma, la dalmàtica, adés són trets dels passioners generals o

(92) Una bona col·lecció de goigs són a la biblioteca de «la Caixa», sucursal de Sant Feliu de Guíxols, col·lecció que fou regalada per Maria Xifró.

tradicions locals, com la roda de molí, les ones marines i el vaixell. Fins i tot s'hi troba la confusió de posar en les representacions de Feliu *l'Africà* uns atributs que són de Sant Feliu *Romà*, com l'obelisc, els edificis de la ciutat italiana d'Ostia i el pont sobre el riu Tiber.

V. Finalment, aquí vénen com anell al dit les paraules de l'esmentat Doctor Josep Vives: «Que nadie crea que al redactar las presentes notas hemos querido hacer obra demoledora y combatir tradiciones respetables. Por el contrario nuestro deseo es de revalorizar el culto de los mártires auténticos...»⁽⁹³⁾. Sant Feliu *l'Africà* és un màrtir autèntic de l'església de Girona i, per tant, de les esglésies que li donen culte, com Sant Feliu de Guíxols. Això és molt important, perquè hi ha esglésies en les quals es ve donant culte secular a sants que, segons diu Vives (l. c.), «Adquirieron renombre a base de leyendas». Però, a més, en els mateixos passioners de Feliu *l'Africà* pot haver-hi (i probablement hi ha) un fons de veritat. El que passa és que no resulta fàcil descobrir aquests elements verídics d'entre els purament mítics o llegendaris. Això incumbeix a la investigació històrica moderna. Ja hem dit que el subsòl de l'església de Sant Fèlix de Girona pot guardar sorpreses interessants.

VI. Entretant, remarquem la presència de dos jaciments paleocristians a la comarca guixolenca: a) les restes d'una edificació cristiana de tècnica romana, voltada d'una necròpolis i amb troballes de ceràmiques que tenen el seu origen a les terres del nord de l'Àfrica, d'on, segons que sembla, procedia Sant Feliu; conjunt sobre del qual fou alçada la torre del Fum del monestir guixolenc. I b) la basílica de Santa Cristina d'Aro, també amb necròpolis d'època semblant.

I encara és probable que, després d'haver-se excavat convenientment, algun dia hom hagi d'afegir als dos jaciments anteriors els de Bell-lloc d'Aro i el del Pla de Palol o de ca n'Artigues, de Platja d'Aro.

Restes que indiquen una important cristianització de la comarca en els segles IV i V, i que si bé no certifiquen la presència i actuació de Sant Feliu *l'Africà* a les terres guixolenques i al seu hinterland, tampoc no la neguen. Al contrari, més aviat donen peu per a sospitar-la.

(93) JOSEP VIVES, *Santoral visigodo en calendarios e inscripciones*, «Analecta Sacra Tarraconensia», vol. XIV, 1941, ps. 47-48.